

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASİ

KRİMİNALİSTİKA FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR ÜÇÜN

M Ü H A Z İ R Ə

**MÖVZU №22. TERROR XARAKTERLİ CİNAYƏTLƏRİN
İBTİDAİ ARAŞDIRMA METODİKASI.**

Tərtib etdi: «Kriminalistika» kafedrasının
rəisi, polis polkovniki **Allahverdi Mahmudov**

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 3. “ 3 dekabr ” 2007-ci il

B A K I 2 0 0 7

Mövzu №22: "Terror xarakterli cinayətlərin araşdırılması metodikası "

MÜHAZİRƏNİN PLANI:

GİRİŞ

1. Terror xarakterli cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.
2. Terror xarakterli cinayətlərin ilkin mərhələsində zəruri istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri:
 - a)terror aksiyası ilə əlaqədar məlumatlara reaksiya üzrə DİO-da əməliyyat-taktiki hazırlıq;
 - b) terror aksiyaları ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın taktiki xüsusiyyətləri;
 - c) terrorçularla danışıqların aparılmasının hüquqi, taktiki və psixoloji aspektləri.
3. Terror xarakterli cinayətlərin araşdırılmasında xüsusi biliklərdən və İnterpolun köməyindən istifadə:
 - a) terror aksiyaları ilə əlaqədar terrorçunun ifşa edilməsinin kriminalistik üsulları;
 - b)terrorçuluğa qarşı mübarizədə İnterpolun rolu.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (mad.214;214-1;215;216;103;277).
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi (XV fəsil).
3. Azərbaycan Respublikasının "Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında" 18 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu.
4. Əliyev Ə. Terrorizmə qarşı mübarizədə İnterpolun rolu. //Qanun, 2001, №11-12, s. 2-5.
5. Əliyev B.Ə. Terror aksiyası ilə əlaqədar məlumatlarla bağlı DİO-da əməliyyat-taktiki hazırlığın təşkilinin bəzi xüsusiyyətləri. // Azərbaycan Respublikası DİN-in məlumat bülleteni. Bakı, 2001, № 1. səh.51-60
6. Əliyev B.Ə. Terrorizmə qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın bəzi aspektləri. // "Qanunçuluq" jurnalı, Bakı, 2001, № 11-12. s.35-38.
7. Əliyev B.Ə. Terrorçularla danışıqların aparılmasının taktiki və psixoloji xüsusiyyətləri. //Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı,Azərb.ETMEK və KPI, 2001,№37.s.43-48.
8. Əliyev B.Ə. Partlayıcı maddə və partladıcı qurğular tətbiq etməklə törədilən terrorizm cinayətlərinin istintaqı zamanı terrorçunun ifşa edilməsinin kriminalistik aspektləri.// Azərbaycan Respublikası DİN-in məlumat bülleteni. Bakı, 2000, №2. səh. 25-34
9. Əliyev B.Ə. Terror aksiyaları ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın taktiki xüsusiyyətləri. // "Qanunçuluq", Bakı, 2001, №4, s.51-57.
10. Əliyev B.Ə. Dini ekstremizm terror fəaliyyətinin təhlükəli mənbəyidir. //Sivilizasiya və terror (məqalələr toplusu). Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2002, s.113-127.
11. Əliyev B.Ə. Nüvə terrorizmi təhlükəsi və Azərbaycanda onunla mübarizənin bəzi təşkilati-hüquqi aspektləri.//"Dirçəliş" jurnalı, 2002, №55, səh.108-117.

GİRİŞ

Son iller beynəlxalq miqyasda cəmiyyət üçün böyük təhlükə doğuran ekstremizm və terrorizm cinayətlərinin getdikcə inkişafı müşahidə edilir.

Məhz ona görə də beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən bu istiqamətdə bir sıra konvensiyalar qəbul edilmiş, dövlətlərarası müqavilə və sazişlər imzalanmışdır.

Dünyanın əksər dövlətlərində olduğu kimi, bu növ cinayətlərlə mübarizəni gücləndirmək məqsədilə 18 iyun 1999-cu ildə "Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuş, bu Qanunun tətbiqi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən 30 avqust 1999-cu ildə fərman imzalanmışdır.

Bu göstərilən Qanun və fərmanın müddəalarından irəli gələrək Daxili İşlər Nazirliyi sistemində bir sıra struktur-funksional dəyişikliklər edilmiş, terrorizmə qarşı mübarizəni gücləndirmək və bu sahədə əməkdaşlığın yaradılması məqsədilə regional və beynəlxalq səviyyədə müqavilələr bağlanmışdır.

Bununla əlaqədar, bu ilin fevral ayında Gürcüstanın Borjomi şəhərində Azərbaycan, Rusiya, Gürcüstan və Ermənistan daxili işlər nazirlərinin "Borjomi dördlüyü adlandırılmış görüşündə, bu dövlətlərin Daxili İşlər Nazirliklərinin Qafqaz regionunda terrorizmlə mübarizədə əməkdaşlığın gücləndirilməsi ilə əlaqədar protokol imzalanmışdır.

Bu ilin mart ayında isə Moskvada Müstəqil Dövlətlər Birliyinin daxili işlər nazirliklərinin "Terrorizmə qarşı mübarizənin metod və üsulları"na həsr olunmuş görüşündə əski Sovetlər məkanında terrorizmə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi üzrə sözlərin artırılması ilə əlaqədar protokol və memorandum imzalanmışdır.

Bu görüşdə Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Naziri general-polkovnik Ramil Usubovun rəhbərliyi altında Respublikamızı təmsil etmiş nümayəndə heyəti, Ermənistan tərəfinin qəti etirazına baxmayaraq, terrorizmin bir növü olan separatizmin müzakirə edilməsinə, bu növ cinayətlərlə mübarizənin aparılmasının gücləndirilməsi tədbirlərinin öz əksini görüşün protokol və memorandumunda tapmasına nail olmuşlar.

Bu ilin aprel ayının 12-dən 19-dək Avstriyanın Vyana şəhərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Cinayətkarlığın qarşısını alma və cinayətkarlarla rəftar edilməsi məsələləri" üzrə 10-cu Konqres keçirilmişdir. Konqresin işində Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Naziri, general-polkovnik Ramil Usubovun başçılığı ilə Respublikamızın hökumətinin nümayəndə heyəti də iştirak etmişdir.

Hörmətli nazirimiz "Transmilli cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əməkdaşlıq: XXI əsrdə yeni təhdidlər" mövzusunda çıxışında göstərmişdir ki, digər cinayətlərlə yanaşı terrorizm cinayətlərinin də əhatəsi mütəmadi olaraq genişlənir və transmilli cinayətlər dünya ictimaiyyətini, dövlətdaxili və beynəlxalq səyləri birləşdirərək və razılaşıdıraraq bu problemə daha səmərəli və real yanaşmağa vadar edir.

Bütün yuxarıda göstərilənlər Daxili İşlər Nazirliyi sistemində transmilli cinayətlərə, o cümlədən, terrorizmə qarşı mübarizə ilə bağlı yüksək əməliyyat ustalığına, dərin və hərtərəfli biliklərə malik peşəkar kadrların hazırlanması zərurətini doğurur.

Terror xarakterli cinayətlər Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif fəsilələrində yerləşsə də onlar, cinayətin məqsədinə görə bir qrupu təşkil edir və onlara əsasən aiddir:

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102-ci maddəsi (Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya təşkilatlara hücum etmə);

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 214-cü maddəsi ("Terrorçuluq");

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 214-1-ci maddəsi ("Terrorçuluğu maliyyələşdirmə");

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 215-ci maddəsi ("Adamları girov götürmə");

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 216-cı maddəsi ("Terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə") və s.;

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 277-ci maddəsi ("...terror aktı).

Bu növ cinayətlərin özəyini Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 214-cü "Terrorçuluq" maddəsində göstərilən əməllər təşkil etdiyi üçün, araşdırma metodikası əsasən bu növ cinayət üzərində qurulacaqdır.

Bu baxımdan, bugünkü mühazirə Daxili İşlər Nazirliyi əməkdaşları üçün nisbətən yeni olan terrorizm haqqında başlanğıc biliklər, bu cür sosial təzahürün bəzi aktual problemləri, terror xarakterli cinayətlərə qarşı mübarizənin bəzi aspektləri haqqında məlumatları özündə cəmləşdirir.

Sual 1.

TERROR XARAKTERLİ CİNAYƏTLƏRİN KRİMİNALİSTİK XARAKTERİSTİKASI

Terrorizm (dar mənada) mütəşəkkil və tansmilli cinayətkarlığın xüsusi təzahür formalarından biri kimi hüquq elminin müxtəlif sahələri tərəfindən tədqiq edilir.

Əgər cinayət hüququnu terrorizmin cinayət tərkibinin elementləri, kriminologiyayı onun mahiyyəti, quruluşu, onu doğuran səbəb və şərait maraqlandırarsa, kriminalistikanı terrorçu cinayətkar fəaliyyətin struktur elementləri, formalaşması mexanizmi, istifadə edilməsi və həmin elementlər arasında terrorizmin təzahür formasından asılı olan qarşılıqlı qanunauyğun əlaqənin tədqiqi maraqlandırır.

Bu baxımdan terrorizm təzahürləri 2 cür kriminalistik tədqiqatın obyektinə ola bilər:

- * *elmi-kriminalistik tədqiqatın;*
- * *istintaq gedişində praktik tədqiqatın.*

Qeyd edilən vəzifələri həll edərkən elmi-tədqiqat metodologiyası nöqtəyi-nəzərindən aşağıdakılar zəruridir:

a) *kriminalistika tərəfindən obyektiv gerçəkliyin real hadisələri kimi, bütün cinayətlərin tədqiqi ilə bağlı toplanmış təcrübəyə müraciət;*

b) *terrorçu fəaliyyətin quruluşunu və mahiyyətini izah edən elmi konsepsiyanın işlənilib hazırlanması;*

v) *terrorçu fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası ilə bağlı bütün mövcud elmi yanaşmaların ümumiləşdirilməsi;*

q) *terrorçu fəaliyyət üçün xarakterik olan qanunauyğun əlaqələrin, terrorizmin növündən və formasından asılı olaraq, onun struktur elementləri arasındakı qarşılıqlı asılılıqların aşkar edilməsi.*

Terror xarakterli cinayətlərin açılması, araşdırılması və qarşısının alınması zamanı onun metodoloji əsaslarını aşağıdakılar təşkil etməlidir:

* *mahiyyət etibarilə polis orqanları üçün yeni olan terrorçu fəaliyyətin ilkin əlamətlərinin aşkar edilməsi və diaqnostikası metodları;*

* *terrorçu fəaliyyət ilə bağlı müxtəlif dövlətlərin HMO-nın əməliyyat-axtarış və istintaq fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi;*

* *terrorçu fəaliyyəti sübuta yetirmək üçün sübut əhəmiyyətli məlumatların əldə edilməsi və öyrənilməsi metodları.*

Terrorizmlə mübarizənin elmi və praktiki problemlərinin həllinə kompleks yanaşma daha məqsədəuyğundur. Terrorçu fəaliyyətin kompleks şəkildə tədqiqatının qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün, bizim fikrimizcə, aşağıdakılar zəruridir:

* *terrorçu fəaliyyətin kriminalistik tədqiqatını nəzəriyyəçi və praktik kriminalistlərin, həmçinin tarixçilərin, politoloqların, psixoloqların, sosioloqların və zərurət olarsa, elmin digər sahələrinin nümayəndələrinin gücünün yönəldiyi önəmli bir sahə kimi ayırmaq;*

* *cinayət, cinayət-prosessual qanunvericilikdə köklü dəyişikliklər etmək, dövlətdaxili və beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr bağlamaq;*

* *terrorizm cinayətlərinin açılması, istintaqı və qarşısının alınması metodikasının kriminalistik konsepsiyasının əsaslarını işləyib hazırlamaq.*

Terror cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası terrorizmin təzahür formasından, konkret növ terror cinayətinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq formalaşır və şablon xarakteri daşımır. Lakin biz bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq terror cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikasının əsas tipik elementləri kimi aşağıdakıları göstərə bilərik:

- terror cinayətlərinin motivi və cinayətkar davranışının motivasiyası;
- terror aksiyalarının törədilmə üsulu, aləti, vaxtı, yeri və şəraiti;
- terror aksiyalarının xarakterik izləri və onların yaranma mexanizmi;
- terrorçu və terror qruplarının cinayətkar fəaliyyətinin xüsusiyyətləri;
- terror qurbanlarının şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatlar;
- fakultativ əlamət kimi isə, terrorizmin sosial-hüquqi təzahür kimi

forma və növlərinin təsnifatı.

Terrorçuluq fəaliyyəti aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

1. Daxili (domestic) terrorizm - *bir dövlətin ərazisində həyata keçirilir, terrorçular və terror qurbanları həmin dövlətin vətəndaşları olurlar.*

2. Beynəlxalq (international) terrorizm - *terrorçular tərəfindən xarici dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinə, xarici dövlətlərin vətəndaşlarına qarşı, terrorçunun vətəndaşı olmadığı dövlətin ərazisində törədilir.*

Siyasi, sosial, milli, ərazi xarakterli və dünyagörüşündən irəli gələn münaqişələr terrorçuluq fəaliyyətinə gətirib çıxarır, terrorizm cinayətlərinə səbəb olur.

Yuxarıda göstərilən münaqişəli motivlərdən irəli gələrək terrorizm cinayətlərini aşağıdakı növlərə ayırmaq olar:

Siyasi terrorizm - *geniş mənada bütün terror aktivli təzahürlərə aid edilir. Dar mə'nada isə siyasi terrorizm dedikdə, dövlət quruluşuna aid olan qərarların qəbul edilməsinə (yaxud bu qərarların ləğv edilməsinə) yönəlmiş mübarizə başa düşülür.*

Sosial terrorizm - *dərin sosial-siyasi münaqişələr əsasında formalaşaraq əsas iki formada təzahür olunur: sol və sağ terrorizmlər.*

a) Sol (inqilabi və ya "qırmızı") terrorizm - ideoloji cəhətdən müxtəlif sol fikirli doktrinalara (marksizm, leninizm, sosializm, anarxizm, maoizm, qevarizm və s.) əsaslanır

Dövlət məmurları, hökumətlə əməkdaşlıq edən müstəqil mütəxəssislər (iqtisadçılar, hüquqşünaslar, jurnalistlər və s.), iqtidar yönümlü siyasi partiya funksionerləri və s. şəxslər sol meyilli terrorçuların hücum hədəflərinə çevrilə bilərlər.

b) Sağ (əksinqilabi, "qara") terrorizm - *millət (xalq) üçün ənənəvi dəyərlərə və siyasi doktrinalara əsaslanır.*

Sol və liberal siyasətçilər, milli azlıqların nümayəndələri və s. şəxslər sağ meyilli terrorçuların hücum hədəflərinə çevrilə bilərlər.

“Sağçılar” “solçulardan” fərqli olaraq, nadir hallarda xüsusi hərbi təşkilatlar yaradır, özlərinin fəaliyyətini sağ radikal xarakterli rəsmi təşkilatların köməyi ilə maskalayırırlar.

Millətçi terrorizm - etnik seçim əsasında dövlət orqanlarının fəaliyyətini iflic etmək, siyasi və iqtisadi müstəqillik əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir.

Millətçi terrorizm öz növbəsində separatçı, milli azadlıq, repressiv-millətçi, ərazi-separatçı terrorizm növlərinə bölünür:.

a) Separatçı terrorizm - bu, milli-siyasi qrup azlıqların tarixən yaşadıkları ərazilərin (muxtariyyətin) genişlənməsi və ya suverenləşdirilməsi uğrunda mübarizə formasında təzahür olunur. Bu zaman hücum hədəfi kimi - dövlət məmurları, polis və hərbiçilər, hökumət millətin nümayəndələri ola bilərlər.

b) Milli-azadlıq terrorizmi - zəbt edilmiş və ya koloniyalaşdırılmış dövlətlərin xalqları tərəfindən təcavüzkar dövlətin nümayəndələrinə qarşı həyata keçirilir. Bu mübarizə sol və ya millətçi ideologiyaya arxalanır. Sosial və professional statusundan asılı olmayaraq “düşmən” millətin (dövlətin) bütün nümayəndələr terrorçuların hədəfinə çevrilirlər.

c) Repressiv millətçi terrorizm - vahid dövlətin daxilində milli münaqişələr zəminində baş verir. Müəyyən imtiyazlara malik olan millət (etnik qrup) nümayəndələrinin milli azlıqların tələblərini boğmaq, əmlaklarını və mövcud üstünlüklərini qorumaq, milli monodövlət yaratmaq istəkləri bu növ terrorizmi doğurur.

ç) Ərazi-separatçı terrorizm - vahid dövlətin hüdudları daxilində hakim millətin nümayəndələri tərəfindən, ölkənin hər hansı bir hissəsinə müstəqilliyin verilməsi məqsədilə həyata keçirilir. Bu növ terrorizm müasir dövrdə çox nadir hallarda təsadüf edilir.

Dini terrorizm - *siyasi qarşıdurmada dini dünyagörüşün üstünlük təşkil etdiyi hallarda baş verir. Burada terrorizmin subyektivi kimi dini azlıqlar və ya dövlətin yad, ögey təsirinə məruz qalmış macoritar dinin aktiv tərəfdarları çıxış edirlər. Bu zaman terrora “kafirlərə qarşı mübarizə” kimi bəraət verilir.*

Dini terrorizm öz növbəsində fundamentalist və sektant terrorizm növlərinə bölünür.

a) Fundamentalist terrorizm növünə sionist, sikh, protestant, islam və s. terrorizmləri aiddir.

b) Sektant terrorizm müxtəlif marginal sektalar tərəfindən daha təkmil cəmiyyət qurmaq məqsədilə hakimiyyəti ələ keçirmək və ya öz tələblərini diqtə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Bu zaman bütün cəmiyyət sektantlar tərəfindən təsir obyektinə çevrilə bilər.

Dünyagörüşdən doğan terrorizm - *mövcud, hakim norma və münasibətlərlə prinsipçə razılaşmamaq motivini əsas tutan terrorçular tərəfindən həyata keçirilir. Bu növ terrorizmə aiddir: ekoloji, feminist, aborta qarşı hərəkət və s.*

Fərdi terrorizm - bu, fərd tərəfindən cəmiyyətin digər üzvlərinə münasibətdə ekzistensial ideyalara (eksiztensializm - həyatın mənasızlığını, əxlaqın əsassızlığını sübut etməyə çalışan fəlsəfi cərəyan), subyektiv etiraz (səmərəli və ideoloji əsası olmayan), onun cəmiyyətə qarşı şəxsi üsyanına əsaslanan zorakılıqdır.

Kriminal terrorizm - sosial-siyasi sistemə və hüquq sisteminə qarşı törədilən, ideoloji və struktur vahidliyə malik olan terrorçu qruplar tərəfindən həyata keçirilir. Kriminal terrorizm ideoloji, etnik və ya dini xarakterli cinayətkar qruplarda mövcud ola bilər. Banditizmdən terrorizmin bu növünü fərqləndirən cinayətin tamah məqsədilə yanaşı daha global sosial-siyasi problemlərə toxunmasıdır. Kriminal terrorizm formal olaraq terrorizm cinayətlərinin bir növü kimi qəbul edilir (tamah motivi olduğuna görə). Eyni zamanda cinayətin törədilməsində istifadə edilən terror üsul və metodları "kriminal terrorizm" anlayışını formalaşdırır.

Cinayətin törədilmə alət və vasitələrinə görə terrorizm aşağıdakı növlərə bölünür:

Kompüter terrorizmi (kiberterrorizm) - elektron-hesablama mərkəzlərinin, hərbi idarəetmə mərkəzlərinin, tibb müəssisələrinin, bank və digər maliyyə təşkilatlarının, şəbəkələrin, məlumat ötürüjü vasitələrinə (server, provayler və s.) kompüter şəbəkəsinin köməyi ilə edilən şəbəkədaxili hücumları nəzərdə tutur.

Nüvə terrorizmi - terror aksiyasının törədilməsində silah kimi radioaktiv materialların istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Nüvə terrorizminin törədilməsi üsulları bunlardır:

- * nüvə partladıcı qurğusunun partladılması;
- * nüvə partlayışı törətmədən ərazinin radioaktiv maddələrlə zəhərlənməsi;
- * dağıtmaq və sonradan ərazinin radioaktiv zəhərlənməsini həyata keçirmək məqsədilə nüvə reaktorlarına terrorçular tərəfindən hücum edilməsi.

Bioloji terrorizm (bioterrorizm) - insanları məhv etmək məqsədilə terrorçular tərəfindən bioloji vasitələrdən (bakteriyalar, viruslar, rikketsiyalar və s.) istifadəni nəzərdə tutur.

Kimyəvi terrorizm - insanları məhv etmək məqsədilə terrorçular tərəfindən kimyəvi maddələrdən (zarin, zaman, iprit və s.) istifadəni nəzərdə tutur. Kimyəvi maddələr nüvə materiallarına və bioloji vasitələrə nisbətən daha sadə və daha əlverişli, istehsalı ucuz və əlçatandır.

Kimyəvi terrorizm 2 əsas kateqoriyaya ayrılır:

- * maksimal sayda insan məhv etmək niyyəti ilə terrorçular tərəfindən kimyəvi hücum;
- * şantaj niyyəti ilə ərzaq məhsullarının, suyun və s. zəhərlənməsi yolu ilə həyata keçirilən terror aksiyaları.

Kosmik terrorizm - əsasən 2 mənada işlədilir:

- * süni peyk və digər kosmik aparatların məhv edilməsi və ya onların normal fəaliyyətində əngəlliklər yaratmaq;

* *rabitənin təmin edilməsi və ya hərbi-terror əməliyyatlarında istifadə etmək üçün terrorçular tərəfindən kosmik aparatların ələ keçirilməsi.*

Terror aksiyası - terrorizm cinayətlərinin bilavasitə törədilməsi forması olub aşağıdakı növlərə bölünür¹:

- *partlayış və yanğınların törədilməsi;*
- *nüvə partladıcı qurğularının, radioaktiv, kimyəvi, bioloji, partlayıcı, toksiki, zəhərləyici, güclü təsiredən maddələrin tətbiqi və ya tətbiqi hədəsi;*
- *nəqliyyat və ya digər obyektlərin zəbt edilməsi, zədələnməsi və ya məhv edilməsi;*
- *dövlət və ya ictimai xadimin, milli, etnik, dini və ya digər qrupların nümayəndələrinin həyatlarına sui-qəsd;*
- *insanların girov götürülməsi və ya oğurlanması;*
- *qeyri-müəyyən şəxslərin həyatları, sağlamlığı və ya əmlakları üçün təhlükəli texnogen xarakterli qəza və hadisə şəraitinin yaradılması və ya bu cür şəraitin yaradılmasına real hədə;*
- *hər hansı formada, hər hansı vasitələrdən istifadə edilən hədə-qorxunun yayılması;*
- *digər hərəkətlər - insanların həlak olmasına, əmlaklarına əhəmiyyətli dərəcədə ziyan yetirilməsinə və ya digər ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi səbəb olan.*

Yuxarıda sadalanan terrorizmin təzahür formaları və növləri ilə tanış olduqdan sonra, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 50 illiyi ilə əlaqədar qəbul edilən qətnamədə öz əksini tapmış fikirlə razılaşmalı oluruq: “XXI əsrdə bəşəriyyəti 2 əsas bəla gözləyir: ekoloji fəlakət və terrorizm”.

Həm yerli, həm də xarici ekspert-teroloqların fikrincə, nə qədər ki, sosial qeyri-bərabərlik təzahürü kimi terrorizmin bazası (etnik, dini-konfessional qarşıdurma, dövlətlər arasındakı problemlərin həll olunmaması, qaçqınlar problemi və s.) mövcuddur, bu problemin kökündən həll edilməsi mümkün olmayacaq.

Terrorçuluğun həqiqi motivlərinin aşkar edilməsinin mürəkkəbliyi onunla bağlıdır ki, bu növ cinayətlərdə motivlərin 2 aspekti mövcuddur: rəşional (*rasionalizm* - fəlsəfi tərəkürü duyğu qavrayışından ayıran və yanlış olaraq əqli yeganə idrak vasitəsi hesab edən idealist fəlsəfi cərəyan) və irrəşional (*irrəşionalizm* - idealist fəlsəfədə bütün hadisələrin kökünü irrəşional əsas təşkil etdiyini göstərən və elmi məntiqi idrakı inkar edən ən mürtəce cərəyan)².

Rəşional aspekt (ağıla, şüura, məntiqə əsaslanan səmərəlilik) ondan ibarətdir ki, sosial normalar çərçivəsindən çıxan, fəvqəladə zorakılıq aksiyasının köməkliyi ilə cəmiyyəti (dövləti) terrorçuların tələblərinə (məqsədlərinə) uyğun hərəkət etməyə vadar edir:

- * *tələb olunan siyasi və milli azadlıqlar dövlət tərəfindən tanınılır;*
- * *digər terrorçular azadlığa buraxılır;*
- * *cəmiyyətdə mövcud olan sabillik pozulur və i.a.*

¹ Закон РФ. “О борьбе с терроризмом” от 3 июня 1998 года.

² Rusğa-azərbaycanğa löhct. Beşingı ncşr, I ğild. Bakı, 1991, scg. 484.

İrrasional aspektdə (ağılla, düşüncə ilə dərk edilməyən) terrorçuluğun motivləri terrorçunun eksitensialist (həyatın mənasızlığını, ictimai fəaliyyətin faydasızlığını, əxlaqın əsassızlığını sübuta yetirən baxışlar) təcrübəsindən doğur. Belə ki, terror aksiyası zamanı elə bir psixoloji şərait yaranır ki, insanlar adi həyatda müəyyən olunmuş davranış normalarından tamamilə fərqli hərəkət etməyə başlayırlar. Məsələn, “terrorçu-girov şəxs” şəraitində yaranan drama dərin, özünəməxsus xüsusi keyfiyyətlərə malik, ontoloji məna (*ontologiya* - idealist fəlsəfədə varlıq haqqında metafizik nəzəriyyə) kəsb edən vəziyyət təşəkkül tapır ki, real ölüm təhlükəsi qarşısında ümumqəbul olunmuş şəxsiyyət dəyərləri (mərdlik, iradəlilik, vətənpərvərlik və s.) bir anda yox olur. Terrorçu isə “ölüm subyektinə” çevrilərək bir tərəfdən özünü cəmiyyətə qarşı qoyaraq, digər tərəfdən girov şəxslərin, onların həyatları üzərində mütləq üstünlüyünü dərk edərək bundan həzz alır, “ali məqsədə” çatmaq arzusu daha da güclənir. Bu da öz növbəsində terrorçuların psixologiyasının öyrənilməsində daha dərin və hərtərəfli elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasını tələb edir.

Elmi ədəbiyyatlarda terrorizmin motivlərinin tipologiyası dəfələrlə müzakirə olunmuş, bununla əlaqədar müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür.

Terrorçuluğun motivləri aşağıdakılar ola bilər: özünü təsdiq; gənclik romantikası və “qəhrəmanlıq”; “vətənpərvərlik”; özünün fəaliyyətinə xüsusi əhəmiyyət vermək; siyasi fəaliyyətə görə qisas; mövcud konstitusion quruluşa etiraz; milli və ya dini dözümsüzlük, nifrət; və s. İdeya ilə sarınmış (maskalanmış) tamah motivləri də mövcud ola bilər (terror aksiyasının həyata keçirilməsi üçün “qatil” sifariş də edilə bilər).

Hakimiyyəti ələ keçirmək üçün hökumətə qarşı terrorçu fəaliyyətin (“müharibənin”) həyata keçirilməsi - bunun üçün terrorçular dövlət institutlarının və strukturlarının işini tədricən pozmaqla onları laxtaladırlar, iflic edirlər.

Bu, terrorçuluğun ən geniş yayılmış motivlərindən biri olaraq, tarixin qanlı səhifələrinə nəzər salsaq, uzun illər terror fəaliyyətinin davam etdirilməsini şərtləndirə bilərik. Bunun üçün də müvafiq kateqoriyadan olan terrorizm təzahürləri birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

Digər hallarda terrorçular dövlətin siyasətində qlobal dəyişikliklərin edilməsini və ya dövlətin ayrı-ayrı regionlarına müstəqilliyin verilməsini deyil, *özlərinin daha konkret fərdi problemlərinin həll edilməsi* üzrə tələbləri qanunverici, icraedici və ya məhkəmə orqanlarının hər hansı konkret qərarının dəyişdirilməsini tələb edə bilərlər.

Bəzi hallarda tamah məqsədi olmayan terrorçu fəaliyyətin ancaq və ancaq ideoloji baxışlardan irəli gələrək həyata keçirilməsində belə, *qisas motivi* “görünür”. Qisas motivi dövlət, dini və ictimai-siyasi fəaliyyəti həyata keçirən dövlət, ictimai və ya din xadimlərinə qarşı yönəli bilər. Digər hallarda qisas dövlət hakimiyyəti əlində olan hakim millətə (qrupa) və ya mübahisəli ərazi uğrunda mübarizə aparan millətə (etnik qrupa) qarşı da yönəlir.

Qisas obyektı kimi dindarlar, onların məscid və mədrəsələri, müəyyən milli mənsubiyyətə məxsus insanlar, onların daşınar və daşınmaz əmlakı (yurdları) və s. çıxış edir. Hər hansı xalqa, millətə qarşı yönələn terrorizm heç bir sərhəd və qanunları tanımaq istəmir, hüquqi, dini və mənəvi dəyərləri inkar edir. Buna erməni millətçi-separatçı terrorçuları tərəfindən törədilmiş Xocalı soyqırımını bariz nümunə sayıla bilər.

Digər qrup motivləri *“idealistik xarakterli”* adlandırmaq olar. Bu motiv ayrı-ayrı xarakterli ideyaları zorakılıqla realizə etmək yolu ilə fərdin özünü təsdiq olunması istəyindən, özünün vacibliyini vurğulamaqdan ibarətdir.

Bu cür “idealist”lər özlərinin fanatik əqidələrinə qapılaraq daha çox ictimai təhlükəli olaraq, nəyin bahasına olursa-olsun “ali məqsədə” çatmağa çalışırlar.

Fərdin özünü cəmiyyətdə göstərmək, təsdiq etmək, öz əhəmiyyətliliyini sübuta yetirmək, özünün “boz”, “əhəmiyyətsiz” mövcudluğundan yaxa qurtarmaq istəyi terrorçuluğu doğuran digər qrup motivləri təşkil edir.

Bu kateqoriya şəxslər əsasən, özlərini həyatda “bədbəxt”, “uğursuzluğa düşər olmuş” hesab edirlər. Terror onun üçün mövcud durumdan yaxa qurtarmaq, həyatını mənəli və rəngarəng etmək, özünə və öz problemlərinə cəmiyyətin diqqətini cəlb etmək üçün yeganə vasitə hesab edilir. Bu hisslərə qapılmaq o qədər güclü olur ki, terror aksiyasını həyata keçirərkən öldürülə biləcək (hüquq mühafizə orqanlarının antiterror əməliyyatı nəticəsində) təhlükəsi, onu bu fikirdən yayındıra bilmir.

Özlərinə diqqəti cəlb etmək nəinki hakimiyyətə, həm də ölkədə ictimai-siyasi duruma heç bir təsir etmək iqtidarı olmayan siyasi partiya və digər ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən (sonralar öz üzərilərinə götürülən) terror aksiyalarının motivi kimi çıxış edə bilər. Bu kateqoriyadan olan ictimai təşkilatlar cəmiyyətin həyəcanlanmış (ekzaltasiya həddinə gəlmiş), tüfeyli həyat tərzini sürən (marqinal təbəqə), “cəmiyyətin tullantıları”nı terrorçu fəaliyyətə cəlb edərək, aqressiv hərəkətlər etməyə təhrikləndirirlər.

Daha bir motiv terrorçuluğu doğura bilər: *gizli, dərk edilmədən (şüursuz) baş verən həyatdan köçmək arzusu*. Bu motiv aşağıda göstərilən variantlarda realizə edilə bilər:

* *terrorçu terror aksiyasını törədərkən həlak olur, özünün “təntənəli ölümü” ilə özünə diqqətin cəlb edilməsi arzusuna çatmış olur;*

* *terrorçu həlak olacağını bilir, amma dərk olunmuş surətdə “ali ideyalar” naminə özünü məhv edir.*

Terrorçu “kamikadze”lər (yapon dilində “özlərini ölmə məhkum etmişlər”) həyatları üçün təhlükəli terror aksiyası törətmək istəyir, lakin onların şüuru bu hərəkətin real mövcud olan motivini dərinləndirir.

Adətən, terrorçu qrupun təşkilatı səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, onun cinayət fəaliyyəti də həmin səviyyədə, konspirasiya edilir. Törədilmiş terror xarakterli cinayətlərin 70%-i ciddi konspirasiya şəraitində həyata keçirilir.

Terrorçu qrupun fəaliyyəti iki qrup (tərədilən cinayətləri ayırmaq üçün terrorizmlə əlaqədar və əlaqəsi olmayan digər cinayətlər): *bazis və köməkçi elementlərdən* ibarətdir. Terrorçu qrupun meydana gəlməsi və inkişafının ilkin dövrlərində (1 ilə qədər) əsasən bazis elementlər (bilavasitə terror aktları həyata keçirilir) üstünlük təşkil edir. İnkişaf etdikcə qrupun fəaliyyətində köməkçi elementlər (digər cinayətlər) meydana gəlir.

Terrorçu qrupun fəaliyyətinin dövrü inkişaf hallarına da rast gəlinir. Məsələn, cinayətkar fəaliyyət əsasən müxtəlif bayram, siyasi və təşkilati tədbirlər zamanı həyata keçirilir.

Bir çox hallarda terrorçu qruplar gücləndikdən, maliyyə və digər vasitələr, həmçinin terrorçuluq təcrübəsi topladıqdan sonra bazis cinayətləri kimi daha mürəkkəb gəlirli və təhlükəsiz cinayətlərin tərədilməsinə keçirlər və beləliklə, cinayətkar fəaliyyəti genişləndirirlər.

Ən mürəkkəb terrorçuluq fəaliyyəti azadlıq hərəkatı adı altında meydana gələn, faktiki olaraq rəsmi dövlət orqanlarına öz nümayəndələrini yerləşdirməklə onların fəaliyyətini məhdudlaşdıran millətçi terrorizmdir. Suveren dövlət yaradıldığını elan edib bütün hakimiyyəti ələ keçirməklə, onlar öz terror hərəkatlarını qanuniləşdirirlər.

Təcrübə göstərir ki, köməkçi element kimi bu terrorçu qruplar ağır cinayətlər törətməklə, başlıca kriminal əməliyyatlara hazırlaşır və sonradan bu fəaliyyətin izlərini məhv edir, gizlədir.

Köməkçi cinayət kimi bu qrup istintaqa mane olmaq məqsədilə polis işçisinin, müstəntiqin və digər vəzifəli şəxsin həyatına qəsd edir, şahidi zor tətbiq etməklə qorxudur və s. bu kimi cinayətlər tərədir.

Bu qrupun bazis cinayəti kimi silahlı terror birləşmələrinin yaradılması, kriminal məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə ediləcək vasitələrin seçilməsi çıxış edir.

Köməkçi cinayətlərin spesifik əlamətlərinə diqqət yetirək. Onların bir qismi ümumi cinayətlərə oxşasa da, əslində terrorizm cinayətlərinin reallaşmasının əsas şəraitinə çevrilir (qanunsuz silah əldə etmə, saxlama və s.). Belə əməllərin aşkar edilməsi və təhlili terrorçu qrupun fəaliyyət istiqaməti ilə əlaqədar bir çox faktları müəyyən etməyə imkan verir. Bununla yanaşı, terrorla əlaqədar fəaliyyətin diaqnostikası yalnız araşdırılan xüsusiyyətlərin təhlili ilə qurtarmalıdır. Fikrimizcə, problemin həllinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

* *qeyd olunmuş cinayətlər arasında terrorçuluq fəaliyyətinin və terrorçu qrupun həyat fəaliyyətinin obyektiv əlamətlərinin müəyyən edilməsi;*

* *bu əlamətlərin aşkar edilməsi və yoxlanılmasının əməliyyat-axtarış, istintaq üsul və metodlarının formalaşdırılması;*

* *bu növ cinayətlərin açılması və istintaqı üçün terrorçu qrupun öz fəaliyyətini bürüzə vermələrinə təhrikin üsul və metodlarının işlənib hazırlanması və s.*

İstintaq təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, terrorçu qrupların yaradılmasının ideal forması, onların əvvəlcə mütəşəkkil cinayətkar qurum formasında fəaliyyət göstərməsidir.

Göstərilən qrupların fəaliyyəti də millətlərarası münaqişələr sahəsində siyasi ekstremizmin həyata keçirilməsi məqsədi heç də dərhal meydana gəlmir. Bir qayda olaraq bu məqsədin həyata keçirilməsi kapital toplandıqdan sonra, satış bazarları üzərində nəzarəti ələ keçirdikdən, bütünlükdə öz iqtisadi mənafeələrini təmin etdikdən sonra reallaşır. Bu mərhələdə həmçinin “siyasi arxa” (ictimai təşkilat, siyasi partiya) formalaşır, maliyyə kanalları müəyyənləşdirilir. Bəzi hallarda, terrorçu fəaliyyət üçün maliyyə vasitələri dövlət terrorizmi siyasətini yeridən xarici dövlət tərəfindən də verilə bilər.

Sual 2.

**TERROR XARAKTERLİ CİNAYƏTLƏRİN İLKİN MƏRHƏLƏSİNDƏ
ZƏRURİ İSTNTAQ HƏRƏKƏTLƏRİ VƏ ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ
TƏDBİRLƏRİ**

***a) terror aksiyası ilə əlaqədar məlumatlara reaksiya üzrə
DİO-da əməliyyat-taktiki hazırlıq***

Terrorizm cinayətləri ilə əlaqədar DİO-nun əməliyyat-taktiki hazırlığı cinayətin açılmasında iştirak edən lazımi qüvvə və vasitələrin vaxtında hərəkətə gətirilməsinə yönəlmiş kompleks təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əldə olunur. Əməliyyat-taktiki hazırlıq, həmçinin, cinayətin açılması ilə məşğul olan subyektlər tərəfindən terrorçuların müəyyən edilməsi ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin yüksək ixtisaslaşdırılmış səviyyədə aparılmasını müəyyənləşdirir.

Bu cür hazırlıq vəziyyəti aşağıdakı təşkilati tədbirləri nəzərdə tutur:

1. Terror aksiyası ilə əlaqədar hadisə yerinə təxirəsalınmadan istintaq-əməliyyat qrupunun (müstəntiq, əməliyyat müvəkkili, ekspert-kriminalist, partlayış-texniki ekspert, məhkəmə tibbi ekspert, inspektor-kinoloq) göndərilməsi.

2. Cinayətin açılmasına yönəlmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı qarşılıqlı məlumatlandırma və xəbərdarlıq sisteminin təmin edilməsi.

3. Partlayıcı maddələrin və partladıcı qurğuların qeyri-qanuni dövriyyəsinə münasibəti olan, əvvəllər partlayış yolu ilə cinayət törətmiş şəxslər haqqında sistemli şəkildə əməliyyat və kriminalistik qeydiyyatların aparılması.

4. Cinayətin izlərini aşkar və qeyd etmək, partlayıcı maddələrin və partladıcı qurğuların növünün, markirovkasının müəyyənləşdirilməsi üçün kriminalistik və xüsusi texniki vasitələrin tətbiq olunması. Həmçinin terror aksiyası ilə əlaqədar hadisə yerinin müayinəsi iştirakçılarının partlayış-təhlükəli obyektlərlə işləmək üçün zəruri xüsusi vasitələrlə təmin edilməsi¹.

Terrorizm cinayətləri üzrə əməliyyat-taktiki hazırlığın əsas məqsədi - törədilmiş (törədiləcək) terror aksiyası haqqında DİO-nun növbətçi hissəsinə daxil olmuş məlumatın alındığı andan terrorçuların müəyyən edilməsi, zəruri sübutu əhəmiyyətli məlumatların aşkar və qeyd edilməsi istiqamətində əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətlərinin fəal surətdə həyata keçirilməsində olan müddəti minimuma endirməkdir. Bu cür zaman kəsiyinin uzanması, yəni terror aksiyası haqqında məlumat alınandan istintaq-əməliyyat qrupunun hadisə yerinə gəlməsinin ləngidilməsi nəticəsində şahidlərin və zərərçəkmişlərin müəyyən edilməsi, terrorçuların zahiri əlamətləri haqqında tezliklə məlumat toplamaq və "isti izlərlə" onların təqib olunması, müxtəlif xüsusi əməliyyatların ("Sirena", "Qrom", "Nabat" və s.) vaxtında keçirilməsi imkanı itirilmiş olur.

Ümumiyyətlə, terror aksiyalarına operativ reaksiya verilməsini təmin etmək məqsədilə DİO-nun digər hüquq mühafizə orqanları və digər dövlət orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirən xüsusi plan hazırlanmalıdır. Bu plan şablon xarakteri daşımamalı, amma bu planla nəzərdə tutulmuş tədbirlər kompleksinin məzmunu aşağıdakı kriminalistik tövsiyələrə əsaslanmalıdır:

¹ И.Д.Моторный "Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом". Монография. Москва, 1999, гл. I, II.

- * *daxil olmuş ilkin məlumatların yoxlanılması;*
- * *terror aksiyası törədiləcəyi barədə məlumat olduqda onun qarşısının alınması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;*
- * *törədilmiş terror aksiyası ilə əlaqədar təxirəsalınmadan istintaq-əməliyyat qrupunun hadisə yerinə göndərilməsi;*
- * *kriminalistik və əməliyyat qeydiyyatlarından istifadə;*
- * *xüsusi biliyə malik mütəxəssislərin köməyindən istifadə (istintaq hərəkətlərinin, əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilməsi və tədqiqatların aparılması ilə əlaqədar) edilməsi;*
- * *ictimaiyyətin köməyindən istifadə və s.*

Terror aksiyası üzrə operativ reaksiyanı təmin etmək üçün nəzərdə tutulan xüsusi plan bir qayda olaraq üç hissədən ibarətdir:

1. *Müayinəyə hazırlıq və hadisə yerində işin planlaşdırılması.*
2. *Terrorçularla hadisəyə qədər təmasda olma (şahidlər tərəfindən onların vizual müşahidəsi, söhbətin aparılması və s.) hallarının müəyyən edilməsi.*
3. *Kənar şəxslərin hadisə yerindən uzaqlaşdırılması, partlayıcı maddə və partladıcı qurğunun tətbiqi izlərini və digər maddi izləri aşkar etmək məqsədilə müayinənin keçirilməsi.*

Müayinəyə hazırlıq və hadisə yerində işin planlaşdırılması zamanı aşağıdakı aspektlərə daha çox diqqət yetirilməlidir:

- * *təşkilatçılıq;*
- * *rabitənin təmin edilməsi;*
- * *qarşılıqlı əlaqə;*
- * *nəzarət.*

Təşkilatçılıq və rabitənin təmin edilməsi aspektləri hüquq mühafizə orqanlarının hər birinin digər dövlət orqanlarının və özəl müəssisələrin, ayrı-ayrı vətəndaşların əməkdaşlığa cəlb edilməsini nəzərdə tutur.

Qarşılıqlı əlaqə və nəzarət aspektləri isə bu planın həyata keçirilməsi üçün vahid mərkəzin (qərargahın) yaradılması ilə ifadə olunur. Bununla əlaqədar "Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında" AR Qanununda düzünə göstərilir:

"Terror əleyhinə aparılan əməliyyatlara birbaşa və vahid rəhbərliyin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə xarakterindən asılı olaraq zəruri hallarda müvəqqəti əsaslarla (terror əməlinə qarşı aparılan əməliyyatların həyata keçirildiyi müddətə) terror əleyhinə əməliyyatları idarəetmə üzrə əməliyyat qərargahı yaradılır və həmin qərargaha rəhbər təyin olunur".

Planda göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsində terror aksiyası törədilmiş ərazidə və ya törədiləcəyi haqqında "hədə-qorxu mətnli məlumat"la əlaqədar müəssisə rəhbərlərinin, firma və təşkilatların əməkdaşlarının, yaşayış binasının sakinlərinin və digər şəxslərin köməyindən istifadə etmək zəruridir. Bu şəxslərlə aparılan soraqlaşma zamanı polis əməkdaşlarını aşağıdakı məlumatlar maraqlandırır:

- * *binanın konstruksiyası və qapalı ərazilərin ölçüləri;*

- * *binada yaşayan (işləyən) şəxslərin sayı;*
- * *binaya (əraziyə) giriş və çıxışın tipi (əsas qapı, “arxa” qapı, “yanğın” pilləkəni və s.);*
- * *binanın (tikililərin) tikintisində istifadə olunan materialların xüsusiyyətləri;*
- * *müəssisədə istehsal olunan və ya xammal kimi istifadə edilən materialların kimyəvi xarakteristikaları (yanğın təhlükəli, öz-özünə alışan, toksiki, partlayıcı və s.).*

Eyni zamanda, partlayıcı maddə və partladıcı qurğu haqqında, ehtimal terrorçular barədə daha çox məlumatın əldə edilməsinə çalışmaq lazımdır. Bu baxımdan şəxslərlə keçirilən soraqlaşma zamanı terror aksiyası törədilənədək, törədilərkən və ya törədildikdən sonra mövcud hallarla əlaqədar aşağıdakı suallar aydınlaşdırılmalıdır:

1. Terrorçularla təmasda olmanın (kontaktın) mövcudluğu:

- * *partlayışın törədiləcəyi hədəsi hansı formada alınmışdır (telefonla, məktubla və s.);*
- * *əgər hədə-qorxu haqda məlumat telefonla alınmışsa, məlumatı kim və hansı telefon aparatında almışdır (şəhər telefonu, radio telefon, mobil telefon və s.);*
- * *əgər hədə-qorxu telefonla səslənirdisə, səs “canlı” idi, yaxud audiofonoqramma;*
- * *hansı partladıcı qurğunun tətbiq ediləcəyi hədəsi olmuşdur;*
- * *partladıcı qurğunun yerləşdiyi yer haqqında məlumat varmı;*
- * *telefonla hədə-qorxu gələn şəxsin danışığında intonasiya hiss olunurdumu (sakit, qəzəbli və s.);*
- * *terrorçunun səsində mövcud xüsusiyyətləri (pıçıltılı, xırıltılı, burnunda danışan və s.);*
- * *terrorçunun nitqinin mövcud xüsusiyyətləri (zəngin leksikona malik, səhvlərlə, kəsad, məntiqsiz nitq və s.);*
- * *terrorçunun danışığından başqa, telefonla daha hansı kənar səslər eşidilirdi (küçə nəqliyyatı səsi, musiqi, qatar, mexanizmlərin işlənməsi və s.)*

2. Hədə-qorxu ilə əlaqədar:

- * *terrorçunun danışığından və ya məktubun məzmunundan, onun partladıcı qurğunu yerləşdirdiyi yer, həmin yerdə onun düzgün səmtləşməsi haqqında məlumat əldə etmək mümkündürmü;*
- * *terrorçunun bu sahədə (partlayış texniki sahəsində, konspirasiya nəzəriyyəsi üzrə və s.) texniki və nəzəri bilikləri mövcuddurmu.*

3. Kriminalistik şəraitin xüsusiyyətləri:

- * *müayinə keçirilən yerdə (xüsusilə də əgər hadisə yeri binada yerləşirsə) qəsdən dağıtma, yandırma və i.a. hallar mövcuddurmu;*
- * *hadisənin baş verdiyi yerdə əvvəllər kənar şəxslər görünübümü;*
- * *müəssisə və təşkilatın (diplomatik immunitetə malik beynəlxalq nümayəndəliyin, səfirliyin və s.) təhlükəsizlik xidmətinin işinin təşkili xüsusiyyətləri, bu işdə mövcud çatışmazlıqlar və bundan xəbəri olan şəxslərin dairəsi.*

Yuxarıda sadalanan suallar üzrə əldə edilən məlumatların təhlili hadisə yerində işləyən istintaq-əməliyyat qrupuna aşağıda göstərilən nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. *Partlayıcı maddə və partladıcı qurğunun tətbiqi istisna edilir. Terrorçu müəssisənin və ya təşkilatın işini pozmaq istəmişdir;*

2. *Partlayıcı maddə və partladıcı qurğunun tətbiqi ilə əlaqədar terror aksiyasının törədilməsi mümkündür, terrorçu bu sahədə texniki bilikləri nümayiş etdirmiş, lakin kənar şəxslərə yetirilə biləcək xəsərlərin və əmlaka dəyə biləcək maddi ziyanın minimuma endirilməsini arzulamışdır;*

3. *Partlayışın törədilməsi realdır, terrorçu öz çirkin niyyətini realizə etmək üçün zərərçəkmişlərin və maddi ziyanın olmasını arzulayır.*

Partladıcı qurğunun aşkar edilməsi məqsədilə əraziyə (binaya) aşağıdakı üsullardan istifadə etməklə baxış keçirilir:

- * *açıq baxış;*
- * *pərdələnmiş baxış;*
- * *mütəxəssislər tərəfindən baxış.*

Açıq baxış müəyyən ərazini tutmuş (işləyən əməkdaş, yaşayan sakin və s.) şəxslərin köməyi ilə onların yaşadıkları (işlədikləri) ərazilərdə “şübhəli” obyektlərin aşkar edilməsi məqsədilə keçirilir.

Bu üsulun müsbət tərəfi, baxışın tez bir zamanda həyata keçirilməsindədir, çünki şəxs “öz ərazisində” olan obyektlərin mənşəyini daha yaxşı bilir. Bu üsulda eyni zamanda çatışmazlıqlar da mövcuddur: baxış professional hazırlığa malik olmayan, partladıcı qurğu ilə davranışın texniki təhlükəsizlik qaydaları haqqında biliyi olmayan şəxslər cəlb edilir. Mütəxəssislərin fikrincə, baxışın bu üsulu 85% effekt verə bilər.

Pərdələnmiş baxış əməkdaşlar (sakinlər) xəbərdar edilmədən, onların rəhbərliyinin (yaşayış sahələrində mənzil-istismar idarəsinin əməkdaşlarının) “başçılığı” altında keçirilir.

Bu üsulun üstünlüyü ondan ibarətdir ki, baxış tez bir zamanda, şəxslərin rahatlığını, müəssisə və təşkilatın iş prosesini pozmadan həyata keçirilir. Müəyyən çatışmazlıqlar bu üsula da xasdır: istər-istəməz görülən tədbirlər haqqında ətrafdakılar xəbər tutur, bəzən bu, onlar arasında çaxnaşma yaradır. Baxışa qeyri-professional şəxslərin cəlb edilməsi (müəssisə rəhbərliyi və ya Mİİ-nin əməkdaşları nəzərdə tutulur) onların həyatı üçün təhlükə yarada bilər və s. Bu üsuldən istifadə 50-60% effektivli sayılır.

Mütəxəssis tərəfindən baxış daha effektiv və təhlükəsiz üsul hesab edilir, çünki bu iş partlayış texnikası sahəsində xüsusi biliyə malik olan şəxslər (mühəndis-istehkamçılar, partlayış texniki ekspertlər və s.) tərəfindən icra olunur. Bu üsul təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən də məqsədəuyğundur, belə ki, bu zaman yaşayış sahəsinin sakinlərinin, müəssisə və təşkilat əməkdaşlarının həyatı riskdən təcrid edilir.

Bu üsulla keçirilən baxışın əsas çatışmazlığı, görülən işin çox vaxt aparmasından ibarətdir (mütəxəssisin ona tanış olmayan geniş sahədə “kiçik həcmli şübhəli obyekt” axtarması ilə əlaqədar).

Baxış zamanı əraziyə bitişik sahələr diqqətlə tədqiq edilməlidir. Ətrafda saxlanmış avtomobillərə, elektrik-bölüşdürücü transformator köşklərinə, kanalizasiya quyuları qapaqlarına və s. xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Binanın daxilində baxış istintaq-əməliyyat qrupunun konkret üzvünə həvalə edilərək, ona sıra nömrəsi verilir. Əraziyə daxil olarkən polis işçisi baxış keçiriləcək ərazini fəzada 3 səviyyəyə bölür:

- * *birinci səviyyə, döşəmədən qurşağa qədər;*
- * *ikinci səviyyə, qurşaqdan başa qədər;*
- * *üçüncü səviyyə, başdan tavana qədər.*

Baxışa başlamazdan əvvəl riayət olunmalı əsas tələblərdən biri də kompüterlərin və digər ofis texnikasının, məişət elektrik avadanlıqlarının (soyuducu, televizor, radioqəbuledici və s.) söndürülməsindən ibarətdir. Bu predmetlər həmin ərazidə əlavə səs-küy mənbəyinə çevrilirlər ki, bunlar da mütəxəssisin (polis işçisinin) diqqətini yayındıra bilər.

Əraziyə daxil olarkən ayaq saxlamaq, ətrafı nəzərdən keçirmək və diqqətlə qulaq asmaq tövsiyə edilir. Vizual müşahidə nəticəsində “şübhəli” predmetlər aşkar edilərsə, iş dayandırılaraq əməliyyat qərargahına dərhal xəbər verilir. “Şübhəli” predmetlər bilavasitə aşkar edilməzsə, göstərilən qaydada bütün ərazi, predmetlər statik şəkildə tədqiq edilir. Bu zaman polis işçisi tərəfindən baxış keçirilən sahədə ehtiyatla hərəkət edilməli, ayaq altına fikir verilməli (ola bilsin partlayıcı qurğunu işə salan tarım çəkilmiş məftil zədələnsin), predmetlərin yerini dəyişməməli, ümumiyyətlə ətrafa toxunmamalıdır. Şübhəli hallar yarandıqda, onu mütəxəssislərin köməyi ilə, təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməklə dəf etmək lazımdır. Partlayıcı maddə və partladıcı qurğu aşkar edilərsə, mütəxəssis gələndək ona toxunmaq qadağandır.

Baxışa, imkan daxilində, xüsusi hazırlıq keçmiş kinoloqun və xidməti itin cəlb edilməsi effektiv nəticə əldə olunmasını təmin edərdi.

Zənnimizcə, yuxarıda araşdırılan aktual problemin həlli istiqamətində aşağıda göstərilən elmi-əsaslı tədbirlərin keçirilməsi, kriminalistik elmi-texniki üsul və metodların tətbiq edilməsi nəticəsində terror aksiyalarına operativ reaksiya kifayət qədər təmin olunar:

⇒terror aksiyalarına operativ reaksiya üzrə HMO-ları və digər əlaqədar dövlət orqanlarının (təcili yardım xidməti, qəza-xilasetmə xidməti və s.) qarşılıqlı fəaliyyət alqoritmini əks etdirən müvafiq qaydada təsdiq edilmiş vahid planın tərtib edilməsi;

⇒keçirilən tədbirlərin maddi-texniki, kriminalistik (qeydiyyat, ekspress-analiz ləvazimatları, qazanalizator texnikası və s.) təminatı;

⇒kütləvi-qırğın silahlarından müdafiə təminatı (terrorçular tərəfindən tətbiq edilməsi ehtimal olunan radioaktiv, kimyəvi, bioloji və s. maddələrdən istifadəni zərərsizləşdirmək məqsədilə);

⇒əməliyyat keçirilən zonada əhalinin təhlükəsizliyinin və maddi nemətlərin mühafizəsinin təmin edilməsi (təxliyyə, əməliyyat zonasına əhalinin buraxılmaması, təcili tibbi yardım, qəza-xilasedici işlərin görülməsi və s.).

Əlbəttə ki, yuxarıda göstərilənlər nəzərdə tutulan tədbirlərin tam siyahısı deyil. Tədbirlərin növləri və keçirilmə ardıcılığı təşəkkül tapmış konkret kriminalistik şəraitə uyğun müəyyənləşdirilərək həyata keçirilməlidir.

b) terror aksiyaları ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın taktiki xüsusiyyətləri

Terror xarakterli cinayətlərlə əlaqədar keçirilən hadisə yerinə baxış kimi təxirəsalınmaz istintaq hərəkətinin əhəmiyyəti doğrudan da danılmazdır. Belə ki, bu kateqoriya cinayət işləri üzrə müsbət nəticə düzgün təşkil edilmiş və əsaslı surətdə keçirilmiş hadisə yerinə baxışdan asılıdır. Bu fikir tam həcmdə partlayıcı maddə və partladıcı qurğu tətbiq etməklə törədilən terror aksiyaları ilə əlaqədar keçirilən hadisə yerinə baxış istintaq hərəkətinə də şamil edilir.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə-istintaq təcrübəsinin təhlili göstərir ki, terror aksiyaları əsasən 2 yerdə törədilir.

Birinci - bu, iri şəhərlərdə əhalinin daha çox cəmləşdiyi yer olan nəqliyyat vasitələrində (hava, su, dəmiryol, avtomobil nəqliyyatında və metropolitəndə).

İkinci - milli-etnik münaqişə rayonlarına bilavasitə yaxın yerlərdə.

Birinci halda, öyrənilmiş cinayət işlərinin 67%-ində terrorçular tərəfindən qəsdin obyektini kimi dəmiryol nəqliyyat vasitəsi seçilmişdir.¹

Burada olan sənişin axınının intensivliyi, insanların sıx cəmləşməsi terror aksiyasını nəinki “səmərəli” başa çatdırmaq, həm də onun nəticəsində heç bir günahı olmayan insanların kütləvi qırğını mümkün olur ki, bununla da cəmiyyətdə vahimə faktorunun təşəkkül tapmasına şərait yaratmaq, ölkə rəhbərliyinə qarşı narazılıq bünövrəsini qoymaq imkanı əldə olunur. Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında böyük əks-sədaya səbəb olmuş partlayıcı maddə və partladıcı qurğu tətbiq etməklə törədilən bəzi terror aksiyalarına nəzər salaq.

01 fevral 1994-cü ildə təqribən saat 22⁴⁵-də Bakı dəmiryolu stansiyasında 660 №-li Bakı-Astara sənişin qatarının 24533 və 25159 sayılı plaskart vaqonları arasında naməlum şəxslər tərəfindən partlayış törədilmişdir. Bu terror aksiyası nəticəsində 3 nəfər ölmüş, çoxlu sayda insan müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almış, dövlətə külli miqdarda maddi ziyan yetirilmişdir.

19 mart 1994-cü ildə təqribən 13⁵⁰-də Bakı metropoliteninin “20 yanvar” stansiyasında “Mə'mar Əcəmi” stansiyası istiqamətdə hərəkət edən qatarda partlayış baş vermiş, bunun nəticəsində də insan tələfatı olmuş, mülkiyyətə külli miqdarda maddi ziyan yetirilmişdir.

03 iyul 1994-cü ildə təqribən saat 8²⁵-də, Bakı metropoliteninin “Məmar Əcəmi” - “Neftçilər” marşrutu üzrə 27 №-li elektrik qatarı “28 may”

¹ K.N.Selimov “Məgkəmcə ekspertizası və kriminalistika məsələləri”. Bakı, 1996, s. 136.

- “Gənclik” stansiyaları arasında hərəkət edərkən 11040 №-li vagona partlayış baş vermiş, 13 nəfər ölmüş, 31 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almış, elektrik qatarının 5 vagonu zədələnmişdir.

Partlayış haqqında müstəntiq (təhqiqatçı) məlumat alan kimi, hadisə yerinin təcrid olunması və qorunması üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirməlidir. Əgər partlayış nəqliyyat vasitəsində baş veribsə, onun hərəkətinin dayandırılması, yaralıların hadisə yerindən təxriyyə olunması, onlara lazımi təcili tibbi yardımın göstərilməsi təşkil edilməlidir.

Lazımi texniki kriminalistik vasitələrlə silahlanmış müvafiq mütəxəssislərin iştirakı ilə hadisə yerinə gələn müstəntiq partlayışa qədər mövcud halları müəyyən etmək məqsədilə:

* *partlayışa qədər hadisə yerində olmuş bütün şəxslərin (sərnişinlərin) şəxsiyyətini aydınlaşdırır;*

* *cinayətdə şübhə edilən şəxslərin “isti izlərlə” vaxtında yaxalanması üçün tədbirlər həyata keçirir;*

* *hadisə yerində olan şəxslərlə hadisə barədə soraqlaşma aparır.*

Əgər partlayış nəqliyyat vasitəsində baş veribsə, partlayışın bilavasitə baş verdiyi yere qədər nəqliyyat vasitəsinin keçdiyi marşrutun, marşrut boyu dəmiryolu stansiyalarının (hava limanının, yanacaq doldurma məntəqəsinin və s.) əməkdaşlarının şəxsiyyətlərinin müəyyənləşdirilib cinayətlə əlaqəsini yoxlamaq və s. təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərini yerinə yetirmək lazımdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bilavasitə terror aksiyasından sonra kriminalistik şərait terrorçunun şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək və onu “isti izlərlə” yaxalamaq üzrə təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bunun üçün partlayışa qədər hadisə yerində olmuş şəxslərin ifadələrini almaq vacib şərtidir. Soraqlaşma yolu ilə partlayış baş verəndək həmin yerdə (partlayışın mərkəzində) olmuş şəxslərin zahiri əlamətləri “şifahi portret” metodu əsasında sistemləşdirilməlidir (sonradan “fotorobot” tərtib etmək məqsədilə). Bu, həm ehtimal olunan terrorçunun, həm də partlayış nəticəsində parçalanmış, eybəcərlənmiş meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunmasına xidmət edir. Soraqlaşma zamanı əsas diqqət sərnişinlərin (ehtimal terrorçunun) əlində, üzərində hər hansı əşyaların (çanta, bağlama və s.) olmasına yönəldilməli, bu əşyaların həmin şəxslərdə hadisə yerinə gələrkən və oranı tərk edərkən olub-olmaması dəqiqləşdirilməlidir.

Terror aksiyası ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın keçirilməsinin taktiki cəhətdən 2 mərhələdə aparılması tövsiyə edilir.

Birinci mərhələdə müstəntiq (təhqiqatçı) hadisə yerini, nəqliyyat vasitəsinə, ətraf ərazini mühəndis-istehkamçıların və partlayış-texniki mütəxəssislərin köməyi ilə “zərərsizləşdirir”. Belə ki, istintaq təcrübəsindən məlumdur ki, terrorçular partladıcı qurğunu bir yerdə quraşdırmaqla, digər yerdə (həmin qurğu müəyyən səbəblərdən işə düşməzsə onu əvəz etmək məqsədilə) də partladıcı qurğu yerləşdirə bilərlər. Bəzən isə terrorçular qəsdən “mina-tələlər” quraraq (hadisə yerində təkrar partlayış törətmək məqsədilə) partlayışın labüdlüyünü təmin

edirlər. Elə ona görə də müayinənin birinci mərhələsində hadisə yerinin tam zərərsizləşdirilməsinə əmin olmaq vacib şərtlərdən biridir. Bu baxımdan partlayıcı maddə və partladıcı qurğu tətbiq etməklə törədilən terror aksiyası üzrə hadisə yerinə baxışda iştirak edən müstəntiq, mütəxəssislər, əməliyyat işçiləri, hal şahidləri və digər şəxslər fərdi mühafizə vasitələri (dəbilqə, qoruyucu gödəkçə və s.) ilə təmin edilməlidir. Bu problemlə əlaqədar əgər terror aksiyası dəmiryol nəqliyyatında (metropolitəndə) baş verərsə, nəinki hadisə yerinə baxış keçirilməli, eyni zamanda qatarın hərəkət marşrutu (stansiyalar, dayanacaqlar və s.) yoxlanılmalıdır. Buna aşağıda göstərilən təcrübi misal bariz nümunə ola bilər.

03 iyul 1994-cü ildə Bakı metropoliteninin 27 saylı “Memar Əcəmi” - “Neftçilər” marşrutu üzrə hərəkət edən qatarında törədilən terror aksiyası ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış xidməti tərəfindən partlayışdan sonra qatarın marşrutu boyu bütün ərazi yoxlanılmışdır. Yoxlama nəticəsində “28 may” metro stansiyası yaxınlığında gizli saxlanılma yerində “PMN” markalı 9 ədəd mina, “PNN” markalı 10 ədəd partladıcı, “GD” tipli 7 ədəd detonator, “M” tipli aritilleriya mərmisi partlayışını imitasiya edən şaşkalar, “RQ-42” tipli 1 ədəd əl qumbarası aşkar edilmişdir. Bu hərbi arsenal partlatma vasitələri olub, terrorçular tərəfindən gələcəkdə istifadə olunmaq (metropolitənə partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların sonradan keçirilməsinin çətinləşə bilməsi ehtimalını nəzərə alaraq) məqsədilə yerləşdirilmişdir.

Təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirildikdən sonra müstəntiq baxışın **ikinci mərhələsinə** başlayır.

Partlayıcı maddənin və partladıcı vasitənin növünün hazırlanma yerinin və üsulunun dəqiq müəyyən edilməsi istintaqın aparılma istiqamətinin planlaşdırılmasında istintaq orqanları üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir¹. Bu baxımdan partlayıcı maddə və partladıcı qurğulardan istifadə etməklə törədilən terror aksiyalarında hadisə yerinə düzgün baxışın keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Obyektlərdəki zədələrin yerləşməsinə və xarakterinə əsasən partlayış dalğasının istiqaməti, partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların yeri müəyyən edilir. Metal qəlpələrin keyfiyyət tərkibi haqqında məlumat olduqda partladıcı qurğunun örtüyü, onun növü, hazırlanma üsulu, partlayış məhsullarının miqdarına əsasən isə istifadə olunmuş partlayıcı maddənin dağıtma gücü müəyyən edilir.

Partlayış izləri hadisə yerində 3 qrupa bölünür:

- *partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların qalıqları;*
- *ətraf obyektlərdə əks olunmuş partlayış izləri;*
- *partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların partlaması nəticəsində əmələ gələn partlayış məhsulları.*

1-ci qrup izlərə qəlpələr, bərkidici və s. detallar (onlar kifayət qədər yığıldıqda partladıcı qurğunun rekonstruksiyasına imkan verir) aiddir. Partladıcı qurğuların rekonstruksiya olunmuş gövdəsinə, daxili həcminə və

¹ И.Д.Моторный “Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом”. Монография. Москва, 1999, с. 104-117.

partlayışın gücünə əsasən partlayıcı maddənin miqdarı haqqında fikir yürütmək mümkündür.

2-ci qrup izlərə isə ətraf obyektlər üzərindəki deformasiyalar, mikrostruktur dəyişikliklər, mikrohissəciklər, müxtəlif zədələr və s. aiddir. Bu izlər partladıcı qurğuların tətbiqi nəticəsində dağıdıcı (brizant) təsir kimi (istilik, akustik, seysmik, işıq, parçalayıcı və s. təsir) xarakterizə olunur.

3-cü qrup izlərə partlayış nəticəsində əmələ gələn partlayış məhsulları aiddir. Partlayıcı maddənin partlayış məhsulları - bu, partlayış nəticəsində yaranan qazaoxşar və bərk maddələrin məcmusundan ibarətdir. Bunlara aiddir:

- * *partlayıcı maddənin reaksiyaya girməmiş hissəcikləri və tozları;*
- * *partlayıcı maddənin reaksiyaya girməmiş, özünün sabit formasını və ayrı-ayrı ilkin morfoloji əlamətlərini saxlamış mikrohissəcikləri (məs.: rəngi);*
- * *kondensasiya (maddənin qazvari halından maye və bərk halına keçməsi) olunmuş partlayış məhsulları (partladıcı qurğunun bilavasitə yaxınlığında yerləşən predmetlər üzərində partladıcı qurğuların fraqmentlərinin his, və s. formada təzahürü);*
- * *partladılmış partlayıcı maddə və partladıcı qurğunun qabının (paketinin) fraqmentləri.*

Partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların kriminalistik xarakteristikası üçün partlayış izlərini özündə daşıyan üç əsas zona əhəmiyyət kəsb edir:

1-ci zona - 2-5 metr radius sahədə yerləşir (mərkəzi-partlayış yeri).

Bu zonada partlayışın dağıdıcı (brizant) və termiki təsirinin əlamətləri cəmlənmiş olur. Ətraf predmetlər üzərinə partlayış məhsullarının kondensasiya olunmuş izləri (his, müxtəlif ərimələr və s.), partlayıcı maddənin reaksiyaya girməmiş mikrohissəcikləri və mikroizləri çökür. Bu zonada həmçinin partladıcı qurğuların fraqmentləri aşkar edilə bilər.

2-ci zona - 5-20 metr radiusda yerləşir.

Bu zonada öz üzərində reaksiyaya girməmiş partlayıcı maddəni saxlayan iri və orta ölçülü qəlpələr, tam qəlpə elementləri aşkar etmək mümkündür. Minaların fuqas təsiri nəticəsində isə bu zonada azdavamlı və ya bərkidilməmiş predmetlərin forma və yer dəyişməsi, hissəvi dağılması müşahidə edilir.

3-cü zona - 20 metrdən 100-200 metrə kimi sahəni əhatə edir.

Bu zonada orta və xırda metal qəlpələr, qəlpə elementləri, hissəcikləri və bunlar üzərində reaksiyaya girməmiş partlayıcı maddə izləri aşkar etmək mümkündür. Bu məsafədə partlayışın fuqas təsiri öz intensivliyini itirir, partlayışın zərbə dalğası açıq pəncərə şüşələrinin titrəməsi ilə müşayiət olunur.

Hadisə yerinə baxışa başlamazdan əvvəl hadisə yerinin, predmetlərin, onların üzərindəki izləri istiqamətləndirici, icmal, mərkəz və müfəssəl üsullarla fotoşəkilləri çəkməlidir. Foto çəkilişindən sonra səthi hislənmiş və dağılmış predmetlər müayinə protokolunda dəqiqliklə qeyd edilməli, onların partlayışdan sonrakı vəziyyəti və qarşılıqlı yerləşmələri aydın göstərilməlidir. Ən xırda detallara və kənar predmetlərə də fikir

verilməlidir. Belə xırda detallara partlayıcı qurğunun metal və karton hissəcikləri, məftil, elektrik batareyasının akkumulyatorunun hissələri, odkeçirici (bikford) qaytan və s. aiddir. Qeyd olunan bu hissələrin aşkar edilməsi 1-ci növbədə hadisə vaxtı partlayıcı maddənin alışdırılması üçün hansı qurğudan istifadə olunub-olunmamasını, partladıcı qurğunun partladılmasında müəyyən şəxsin iştirak edib-etməməsini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Partlayış nəticəsində hadisə yerindən götürülmüş predmetlərin, hissəciklərin və izlərin tədqiqatı kompleks qaydada aparılır. Həmin tədqiqatda mütəxəssislərin iştirakı (ballist, kimyaçı, fizik, materialşünas və s.) zəruridir.

Terror aksiyası ilə əlaqədar hadisə yerinə baxış zamanı əldə edilmiş hissəciklər partlayışın xarakteri, istifadə olunan partlayıcı maddənin növü, onun hansı üsulla hazırlanması, mənbəyi haqqında məlumat əldə etməyə imkan verir.

Məsələn, predmetlər üzərində ammiak selitrası hissəcikləri tapıldıqda bu onu sübut edir ki, terror aksiyası tərkibində ammiak selitrası birləşmələri olan partlayıcı maddə ilə törədilmişdir.

Əgər partlayış məhsulları içərisində ammiak selitrası birləşmələri ilə yanaşı trotil kimyəvi maddəsinin hissələri də tapılırsa, bu onu sübut edir ki, partlayış zamanı istehsalatda istifadə olunan partlayıcı maddədən istifadə olunmuşdur.

Əgər partlayış məhsullarının tərkibində trotil, ammiak selitrası və qeksogen və ya alüminium maddəsinin hissəcikləri tapılırsa, bu, qayaların partladılmasında tətbiq olunan metallaşdırılmış partlayıcı maddədən istifadə olunmasını sübut edir.

Əgər partlayış məhsullarının tərkibində "TEN" (tentaerit-tentanitrit birləşməsi) və qeksogen maddəsinin hissəcikləri aşkar edilərsə, bu partlayış zamanı hərbi istifadə olunan partlayıcı maddədən istifadə olunmasını göstərir¹.

Əgər partlayış məhsullarının tərkibində ammiak selitrası aşkar edilərsə və partlayış geniş sahədə yanğına səbəb olarsa, bu, istifadə edilmiş partlayıcı maddənin kустar üsulla hazırlandığını sübut edir. Belə ki, geniş sahədə yanğın baş verməsini təmin etmək üçün həmin birləşməyə çox vaxt neft məhsulları və kükürd əlavə edilir.

Hadisə yerindəki predmetlərin üzərinə hopmuş hisin rənginə görə partladıcı maddənin yerləşdiyi nöqtəni müəyyən etmək mümkündür. Belə ki, hisin predmet üzərinə intensiv hopması nəticəsində onun rəngi mərkəzdən kənarlara doğru zəifləyir, yəni rəngi solğunlaşır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, partlayış zamanı bəzi kimyəvi maddələr yandıqda hadisə yerindəki predmetlər üzərində ya zəif əks olunmuş his izləri olur (məsələn, ammiak selitrası və trotil birləşmələri), ya da güclü partlayıcı maddənin təsirindən his izləri qalmaya da bilər (məs.: qeksogen, oktagen, TEN və s.).

¹ Н.М.Кузьмин и др. "Криминалистическое исследование взрывчатых веществ". Москва, 1985, с.11-13.

Partlayışla törədilən terror aktlarında cinayətin törədilmə üsulundan (odla, elektrikle, mexaniki) asılı olaraq hadisə yerinə baxışda aşağıdakı halları nəzərə almaq lazımdır:

* *odla törədilmiş partlayış zamanı partlayış nöqtəsindən 10-15 metr radiusda kənarları liflənmiş, qaralmış od keçirən qaytan (bikford) hissələri, yanmış kibrit, alışdırıcı detonator hissələri və əldə düzəldilmiş partlayıcı qurğunun hissələri tapıla bilər;*

* *elektrik üsulu ilə edilmiş partlayış nəticəsində hadisə yerindən elektrik naqilinin hissələri, elektrik detonatorunun üzərində köndələn sıxılma izləri olan plastik tıxacı, nazik lövhə, şəkilli metal qırıntılar, akkumulyator və ya elektrobatareya, izolə lentinin qırıqları və s. tapıla bilər. Həmin predmetlər partlayış nöqtəsindən 20 m-ə qədər radiusda yayılır;*

* *mexaniki üsulla törədilən partlayış zamanı hadisə yerindən partladıcının lövhə hissələrindən parçalar, vurucu iynə, metal yay və s. tapıla bilər.*

Partlayış elektrik və ya mexaniki üsulla törədilmişsə və hadisə yerindən saat mexanizminə müvafiq qırıntılar tapılmışsa, bu onu göstərir ki, partlayış tədrici (qurulma) cihazlarının köməyi ilə hərəkətə gətirilmişdir.

Hadisə yerinə baxışda dağıntının sahəsindən asılı olaraq partlayıcı maddənin miqdarını və s. xüsusiyyətləri müəyyən etmək mümkündür.

Məsələn, əgər hadisə yerində partlayış nöqtəsindən 5 metr radiusda karton, polietilen, plastik hissəcikləri və s. tapılırsa, bu, onu sübut edir ki, partlayışda istifadə edilmiş partlayıcı maddə yumşaq korpusda yerləşdirilmişdir.

Əgər hadisə yerinin müayinəsində 10 metrə qədər radiusda yanmış izləri ilə hissəcikləri tapılırsa, bu onu göstərir ki, partlayıcı maddə qeyri-tipik predmetin, məsələn; elektrik fənərinin, avtoqələmin və s. içərisində yerləşdirilmişdir.

Əgər 50-100 metr radiusda cırılmış, kənarları nazikləşmiş metal hissəcikləri aşkar edilərsə, bu, onu göstərir ki, partlayıcı maddə metal gövdəli cihazda yerləşdirilmiş vəziyyətdə olmuşdur.

Terror aksiyası zamanı meyit tapılırsa, onun partlayış nəticəsinə nisbətən (partlayışın episentrinə (mərkəzinə), dağılmış obyektlə qarşılıqlı yerləşməsinə) fotosəkli çəkilməlidir. Baxış zamanı aşkar edilən bütün predmetlər onların tapıldığı yer, qarşılıqlı vəziyyətləri, üzərindəki izlər ətraflı hadisə yerinin müayinə yerinin müayinə protokolunda əks olunmalı və işin materialları ilə birlikdə ekspertiza idarəsinə təqdim olunmalıdır.

Hadisə yerində partlayış dalğasının istiqaməti ilə şəxslər və ya meyitdə olan xəsarətləri müqayisə edərək müstəntiq, partlayışın əvvəlcədən planlaşdırılması, öz-özünə işə düşməsi, yaxud bilavasitə terrorçunun əlində partlaması haqqında fərziyyə irəli sürülə bilər.

Beləliklə, terror aksiyası ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın elmi-tədqiqat obyektinə çevrilməsi, terrorizm kimi təhlükəli cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması üzrə yeni kriminalistik tövsiyələrin formalaşmasına xidmət etmiş olardı.

c) terrorçularla danışıqların aparılmasının hüquqi taktiki və psixoloji aspektləri

Hüquq mühafizə orqanlarının təcrübəsində cinayətkarlarla danışıqların aparılması (silahlı müqaviməti dayandırmaq, təslim olmaq, girov götürülmüş adamları azad etmək və s. məqsədlərlə) təşəkkül tapmış kriminalistik şəraitlər son zamanlar daha kəskin şəkildə bir problem kimi yüksələrək, elmi-tədqiqat obyektinə kimi öyrənilməsinə tələb edir.

Cinayətkarlarla danışıqların aparılması, xüsusilə terror xarakterli cinayətlərlə əlaqədar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Son zamanlaradək cinayətkarlarla (terrorçularla) danışıqların aparılmasının hüquqi əsası heç bir normativ-hüquqi aktda təsbit edilməmişdir. Lakin bəzi normativ-hüquqi aktlarda bu yönümlü yanakı da olsa, cinayət törətmiş şəxslərlə şifahi və ya digər formada kontakt (ünsiyyət) nəzərdə tutulurdu. Belə ki, keçmiş "Milis haqqında" Qanunun 12-ci maddəsində milisin "vətəndaşlardan və vəzifəli şəxslərdən cinayətləri dayandıрмаğı tələb etmək" hüququ təsbit edilmişdir. Bundan başqa bu Qanunun 13-cü maddəsində polisin fiziki güc, xüsusi vasitələr və odlu silah tətbiq etmək qənaətinə gələrək, bu haqda xəbərdarlıq etməsi vəzifəsi öz əksini tapmışdır. Məsələn, cinayət törətmiş və ifşa olunmuş şəxs polisin şifahi xəbərdarlığına uyğun və ya xəbərdaredici atəş təsiri altında qaçmağa cəhd fikirindən vaz keçir və təslim olur.

Bu boşluğu, qanunverici orqanın, 18 iyun 1999-cu ildə qəbul etdiyi "Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 10-cu maddəsində aradan qaldırılır. Bununla da qanunverici orqan bu qanun vasitəsilə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə "qeyri-güc" və "güc" metodlarını fərqləndirmiş, 2-ci metodun ancaq və ancaq 1-ci metodun nəticəsiz qaldığı hallarda mümkün olmasını göstərmişdir ki, terrorçularla danışıqların aparılması da "qeyri-güc" metodlarına aid edilir.

Terrorçularla (cinayətkarlarla) danışıqların aparılmasının hüquqi əsası kimi Azərbaycan Respublikasının imzaladığı müqavilələr, qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar da çıxış edir. Bu beynəlxalq-normativ sənədlərdən biri kimi BMT-nin Baş Assambleyasının 17 dekabr 1979-cu ildə qəbul etdiyi "**Hüquq qaydasının təmin edilməsi üzrə vəzifəli şəxslərin davranış qaydaları**"nı nəzərdə tutan 34/169 sayılı qətnaməsini göstərmək olar. Bu Məcəllənin müddəaları arasında 3-cü maddədə göstərilən "gücün ancaq istisna hallarda və səlahiyyətləri icra etmək üçün nəzərdə tutulan həddə tətbiq edilməsi" tələbi diqqəti cəlb edir, üstünlük qeyri-güc təsir metodlarına (inandırma, dialoq, danışıqların aparılması və s.) verilir.

Danışıqların məzmunu (predmeti) aşağıdakılardan ibarətdir:

- *cinayətkar fəaliyyətə başlamış şəxsi (şəxsləri) cinayətin törədilməsi və ya davam etdirilməsi fikrindən könlüllü imtina etməyə sövq etdirmək (Azərbaycan Respublikası CM mad.30);*

- *könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına kömək etməyə sövq etmə (Azərbaycan Respublikası CM mad. 59.1.9);*

- *ictimai təhlükəli əməlin ağır nəticələrinin aradan qaldırılması və ya cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin könüllü olaraq ödənilməsinə sövq etdirmək (Azərbaycan Respublikası CM mad. 51.1.10).*

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı qanunverici, Azərbaycan Respublikası CM-nin Xüsusi hissəsində bəzi terrorizm cinayətlərinin qeyd hissəsində (mad. 214, 215) həvəsləndirici norma təsbit etmişdir. Məsələn, CM-nin 214-cü maddəsinin qeyd hissəsində göstərilir: "Terrorçuluq əməlinin hazırlanmasında iştirak etmiş şəxs hakimiyyət orqanlarını vaxtında xəbərdar etməklə və ya başqa üsulla bu əməlin qarşısının alınmasına yardım etdikdə və onun əməlinə başqa cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, cinayət məsuliyyətindən azad edilir".

Terror aksiyasının törədilməsi şəklində təzahür olunan terrorizm cinayətlərində terrorçular özlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək, məqsədlərinə çatmaq üçün təsir subyektlərinə təzyiqli gücləndirmək, irəli sürdükləri tələblərin vaxtında icra edilməsinə nail olmaq məqsədilə adamları girov götürürlər. Bu baxımdan polis orqanlarının qarşısında ən vacib məsələ kimi girovların azad edilməsi məsələsi durur ki, bu da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 71-ci maddəsində "hər kəsin təhlükəsiz yaşamasına dövlət təminat verir" müddəasından irəli gəlir.

Girov götürülmüş şəxslərin azad olunması, terrorçuların zərərsizləşdirilib cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün polis orqanları yaranmış kriminalistik şəraitdə xüsusi plana uyğun olaraq taktiki üsullar tətbiq edirlər. Bu kriminalistik taktiki üsulların önündə terrorçularla danışıqların aparılması durur. Terrorçularla danışıqların aparılmasının hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının "Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında" Qanununun 10-cu maddəsində göstərilən aşağıdakı müddəalar təşkil edir: "İnsanların həyatının və sağlamlığının, maddi sərvətlərin qorunması, habelə terror aksiyalarının qarşısının alınması imkanlarının öyrənilməsi məqsədilə terrorçularla danışıqların aparılmasına yol verilir".

Terrorçularla danışıqların aparılmasına əməliyyat qərargahının rəhbəri tərəfindən vəkil edilmiş şəxslər buraxılırlar.

Terrorçularla danışıqlar zamanı şərt olaraq terror aksiyalarının dayandırılması məqsədilə terrorçulara hər hansı bir şəxsin onun iradəsi əleyhinə olaraq verilməsi, siyasi tələblərin icra edilməsi, habelə tətbiqi insanların həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan silahların və ya başqa vasitələrin verilməsi qadağandır.

Terrorçularla danışıqların aparılması törətdikləri əməllərə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyətdən onların azad edilməsinə əsas ola bilməz.

Terrorçular tərəfindən adamların oğurlanması və girov götürülməsi təcrübəsindən bir neçə tip kriminalistik şəraitlər məlumdur:

1. *"Barrikada" variantı terrorçular bir və ya bir neçə şəxsi girov götürərək, hadisə yerini tərk etmədən tələblərini irəli sürürlər;*

2. *Terrorçular tərəfindən diplomatlar, siyasi xadimlər, işgüzar dairə nümayəndələri oğurlanır, tələblərinin yerinə yetirilməsinə qədər gizli yerdə saxlanılırlar;*

3. *Təyyarəni (bəzən digər nəqliyyat vasitəsini) zəbt etməklə oradakı sənişinləri və heyəti girov götürürlər.*

Terrorçular tərəfindən girov götürülmüş şəxslərin azad edilməsi üzrə hazırlanan tipoloji sxemlər bir qayda olaraq aşağıdakı elementlərdən ibarətdir:

- * *hadisə yerinə gələn polis əməkdaşları ərazini mühasirəyə alır;*
- * *terrorçuların və girovların yerləşdiyi yeri müəyyənləşdirir;*
- * *terrorçuların ətraf ələmlə əlaqələri nəzarət altına alınır və bunlarla təmasda olmaq məhdudlaşdırılır;*
- * *terrorçuların olduqları yerdə kommunikasiya (işıq, su, istilik, telefon və s.) əlaqələri kəsilir (əgər bu girovların vəziyyətinə mənfi təsir etməzsə);*
- * *terrorçularla danışıqların aparılmasına başlanılır;*
- * *danışıqların nəticələrindən asılı olaraq terrorçulara qarşı terror əleyhinə keçirilən əməliyyatın yekun hissəsi olaraq, güc tətbiq edilərək, girovlar azad edilir.*

Terrorçularla danışıqların aparılması üçün əməliyyat qərargahında vasitəçi seçilir.

Vasitəçinin seçilməsinə aşağıdakı tələblər qoyulur:

- * *vasitəçi müəyyən "aktyor"luq bacarığına malik olmalı;*
- * *psixologiya elmi haqqında müəyyən bilikləri bilməli;*
- * *terrorçularla "alış-veriş" (terrorçuların irəli sürdükləri tələblərin müqabilində girovların azad edilməsi) aparmağı bacarmalı;*
- * *ekstremal vəziyyətdə özünü itirməməli;*
- * *cəsarətli, qorxmaz, iradəli və bu işə psixoloji cəhətdən hazırlıqlı olmalı;*
- * *insanlarla ünsiyyətdə mədəni, korrekt və xarici görünüşü terrorçuları qıcıqlandırmamalı (bu tələb konkret terrorçuların fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərindən irəli gələrək təmin edilir);*
- * *yüksək intellektə, müşahidəçilik qabiliyyətinə, insanları inandırmaq bacarığına malik olmalıdır.*

Şəxsləri girov götürməklə müşayiət olunan terrorizm cinayətlərində terrorçularla danışıqların aparılmasının əsas prinsipləri və qaydaları aşağıdakı kimidir:

1. *Terrorçularla danışıqların aparılmasında vasitəçi danışıqlar zamanı sözüne və hərəkətlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Bununla yanaşı, vasitəçi həmçinin:*

- *söylədiyi ifadələri və danışıq tərzini ehtiyatla seçməli;*
- *adət edilmiş qaydadan fərqli olaraq daha yumşaq və daha yavaş danışmalı;*

- ünsiyyət prosesində terrorçuların intellektual səviyyələrinə uyğunlaşmalı;
 - "hə" və ya "yox" cavabları verilə bilən suallar verməməli;
 - sifətinin ifadəsinə və qamətinə nəzarət etməlidir.
2. Terrorçularla danışıq aparən vasitəçi aşağıda göstərilənləri müəyyən etmək məqsədilə diqqətlə onlara qulaq asmalıdır:
- terrorçuların işlətdikləri sözlərə və danışıq tonuna görə onların emosional vəziyyətinin müəyyən edilməsi;
 - danışıqlara hazırlığın səviyyəsinin aydınlaşdırılması;
 - terrorçular tərəfindən mümkün güzəştlərin dəqiqləşdirilməsi;
 - terrorçuların gələcək niyyət və məramlarının öyrənilməsi;
 - terrorçuların əhval-ruhiyyəsində dəyişikliklərin müəyyənəşdirilməsi.
3. Terrorçularla ultimatumla danışmaq, qəti konkret müddət qoymaq (hər hansı bir şərtin icrası üçün) məqsədemüvafiq deyil. Bu danışıqlarda maneəv etmək, vaxt qazanmaq, gələcəkdə mümkün xüsusi əməliyyatın keçirilməsinə imkan yaratmaq məqsədilə edilməlidir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, "girovları" təxirəsalmadan qətlə yetirməyən cinayətkarlar, sonradan onlara kobud təzyiq olmazsa, bu fikirdən vaz keçə bilirlər;
4. Terrorçularla danışıqlarda, vasitəçi uzun sürən danışıqlara psixoloji hazır olmalı, depressiyanı, yorğunluğu və səbrsizliyi özündə dəf etməlidir;
5. Girovlara xüsusi hədsiz diqqətin yetirilməsi tövsiyə edilmir. Bu, terrorçuların gözündə onların vacibliyini artırır və irəli sürülən tələbləri sərtləşdirə bilər. Əgər girovların tibbi yardıma ehtiyacını müəyyənəşdirmək lazım olarsa, vasitəçi bunu xüsusi nəzakətlə "tibbi yardımın lazım olub-olmaması" haqqında soruşmalıdır. Bu, terrorçularda vasitəçinin nəinki girovların, həm də onların sağlamlığının qeydinə qalması təəssüratını yaratmış olar;
6. Terrorçularla "alış-veriş" aparılması mümkün olan hallarda, onlara nəyi isə söz vermək və ya təqdim etmək tövsiyə edilmir. Yeni terrorçuların hər hansı tələbinin yerinə yetirilməsi müqabilində hər hansı güzəşt edilməsinə nail olmaq lazımdır (uşaqların və qadınların azad edilməsi, girovların qətlə yetirilməməsi və s.);
7. Terrorçulara əlavə silah verilməsi və ya girovların sayının artırılması tələblərini heç bir vəchlə qəbul etmək olmaz;
8. Danışıqlar "düzgün" və "təmiz" aparılmalıdır. Əgər terrorçular yalan hiss etsələr, bu, sonrakı danışıqları çətinləşdirər, hətta mümkünsüz edə bilər;
9. Danışıqlarda mülki şəxslərin iştirakı arzuolunmazdır. Belə ki, əməliyyat rəhbərini "terrorçuları ondan yaxşı tanıyan yoxdur, ancaq o, bütün bu problemləri nizamlaya bilər" ifadələri ilə inandıraraq danışıqlara qoşulan mülki şəxs, sonradan bu sahədə təcrübəsizliyindən danışıqların kəsilməsinə bəis ola bilər;

10. *Terrorçularla danışıqların aparılmasında vasitəçi onlarla bilavasitə təmas zamanı xüsusən ehtiyatlı olmalıdır.*

Vasitəçi və terrorçuların üzbəüz olduğu şərait vasitəçi üçün xüsusilə təhlükəlidir. Buna görə də vasitəçi ona qarşı heç bir zorakılıq hərəkətlərinin edilməyəcəyi haqqında terrorçulardan "kişi sözü" almalıdır. Bununla yanaşı bir an da olsa ehtiyatı əldən buraxmamalı, ona tərəf tuşlanmış silahlı terrorçunun qarşısında durmamalı, heç vaxt arxası onlara tərəf dayanmamalıdır. Eyni zamanda vasitəçi terrorçulara çox yaxınlaşmamalı, onları şübhələndirməmək, "hürkütməmək" məqsədilə kəskin hərəkətlər etməməli, hər zaman onların gözlərinə baxmalı və fəvqəladə əsəb gərginliyinə hazır olmalıdır.

Terrorçularla danışıqların aparılması prosesi tam şəkildə müvafiq kriminalistik üsullardan istifadə etməklə audio, foto, video-kino vasitələrin köməyi ilə qeyd edilməlidir.

Sual 3.

TERROR XARAKTERLİ CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASINDA XÜSUSİ BİLİKLƏRDƏN VƏ İNTERPOLUN KÖMƏYİNDƏN İSTİFADƏ

a) terror aksiyaları ilə əlaqədar terrorçunun ifşa edilməsinin kriminalistik üsulları

Kriminalistik partlayış texnikası xüsusi kriminalistik təlim olub, özünün inkişafının müasir mərhələsində partlayıcı maddələr, partladıcı qurğular, onlarla əlaqədar predmetlər, şəxslər haqqında kriminalistik məlumatların yaranması, yığılması və istifadə olunması qanunauyğunluqlarını öyrənir. Eyni zamanda bu obyektlərin və onların tətbiqi izlərinin axtarılması, zərərsizləşdirilməsi, müayinəsi, qeyd edilməsi, götürülməsi, qablaşdırılması və tədqiqatının elmi-texniki vasitələri, üsulları və metodları işlənilib hazırlanır.

Terrorçular tərəfindən partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların tətbiqinin üsulları çox müxtəlifdir. Təcrübədə tez-tez təsadüf edilən və bizim tərəfimizdən ümumiləşdirilmiş partlayıcı maddə və partladıcı qurğular tətbiq etməklə törədilən terror aksiyasının həyata keçirilmə üsullarını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

– *partladıcı qurğular məktub, bağlama, hədiyyə şəklində qablaşdırılaraq konkret ünvanə göndərilir. Bu qablar (məktub, bağlama və s.) açıldıqda partlayış baş verir;*

– *partladıcı qurğular yaşayış mənzil və binalarının giriş qapılarına və s. bərkidilir, qapı açılıb-bağlandıqda partlayış baş verir;*

– *partladıcı qurğular hər hansı şəxsin və ya nəqliyyat vasitəsinin hərəkət marşrutu keçən yerlərdə yerləşdirilir (maskalamaqla gizlədilir), lazım gəldikdə (obyekt partladıcı qurğulara yaxınlaşdıqda) qurğu ya mexaniki işə düşərək, ya da radiodalğa ilə idarə olunaraq hərəkətə gətirilərək partlayır;*

– partlayıcı maddə və ya partladıcı qurğular məişət əşyaları və ya elektrik cihazlarının içərisində yerləşdirilməklə maskalanır ("mina-tələlər") və bu "hədiyyələrlə" hər-hansı manipulyasiyalar (əl hərəkətləri) etdikdə partlayış baş verir;

– partlayıcı maddə və ya partladıcı qurğular insanların daha çox cəmləşdiyi və ya intensiv hərəkət etdiyi yerlərdə (mağazalar, meydanlar, parklar, ictimai nəqliyyat və s.) yerləşdirilir (əksər hallarda yaddan çıxıb bu yerlərdə qalmış əşya və predmetlər - bağlamalar, çantalar, polietilen paketlər, ayaqqabı qutusu, pivə qabı və s. qismində). Partlayış, əvvəlcədən müəyyən edilmiş vaxtda, saat mexanizmi vasitəsilə partladıcı qurğuların hərəkətə gətirilməsi, yaxud bu "predmetlərə" toxunduqda mexaniki iş düşərək baş verir;

– partlayıcı maddə və ya partladıcı qurğular minik avtomobillərinə və ya digər nəqliyyat vasitələrinə yerləşdirilir və müəyyənləşdirilmiş obyektin (tikili, meydan, strateji obyekt, yüksək vəzifəli şəxsi aparan avtomobil və s.) yaxınlığında saxlanılır və lazım gəldikdə nəqliyyat vasitəsi ilə birlikdə partladılır;

– partladıcı qurğular nəqliyyat vasitəsinin (dəmiryol vaqonu, avtomobil nəqliyyatı, metropoliten vaqonu, təyyarə, bərə və s.) hər hansı bir hissəsində gizlədilir (təkər üstü boşluqlara, mühərrik hissəsinə, maşının altına, baqaj yerinə və s.) və lazım olduqda (şəxs nəqliyyat vasitəsinə mindikdə, nəqliyyat vasitəsi konkret obyektə bərabərləşdikdə, müəyyən məsafə qət etdikdə və s.) saat mexanizmi və ya radiodalğa ilə idarə olunmaqla hərəkətə gətirilərək partlayış baş verir.

Terror aksiyaları müxtəlif partlayıcı maddədən istifadə etməklə törədilir:

1. Təyinatına görə:

- a) hərbi məqsədlər üçün istifadə edilən partlayıcı maddə;
- b) xalq təsərrüfatında istifadə edilən partlayıcı maddə.

2. Hazırlanma üsuluna görə:

- a) zavod şəraitində hazırlanmış partlayıcı maddə;
- b) kустar üsulla oxşadılmaqla hazırlanmış partlayıcı maddə;
- c) əldəqayırma partlayıcı maddə;
- ç) qeyri-tipik partlayıcı maddə.

3. İş prinsipinə görə:

- a) daxildən alışan partlayıcı maddə;
- b) kənar istilik təsirindən alışan partlayıcı maddə.

Bu cür alışmalar (atəşləmə)¹ aşağıda göstərilən səbəblərdən (təkandan) baş verir (işə düşür):

- işıq yandıqda atəşləmə;
- qaranlıq düşdükdə atəşləmə;
- səs duyulması ilə atəşləmə;
- toxunmaqla atəşləmə;
- titrəyiş hiss edildikdə atəşləmə;

¹ Ender Sander. Ohay yerinde kriminalistic. Ankara, 1997, s. 298-312.

- canlı orqanizmlərin yaydığı impulslardan atəşləmə;
- zamanlayıcı dövrlə atəşləmə;
- uzaqdan komanda alətləri ilə (radio dalğaları və s.) atəşləmə;
- mexanizmin qapanması (kontaktı çevirməklə) ilə atəşləmə və

S.

4. Aqreqat halına (fiziki vəziyyətinə) görə:

- qaz halında partlayıcı maddə (oksigen birləşmələri);
- maye halında partlayıcı maddə (nitroqliserin və s.);
- toz halında partlayıcı maddə (TNT, alüminium tozu və s.);
- plastik halda partlayıcı maddə (Simteks);
- bərk halda partlayıcı maddə (TNT, Dinamit və s.).

Terror aksiyalarında müxtəlif partladıcı qurğulardan (minalardan, bombalardan, fuqaslardan) istifadə olunur.

1. İstifadə sahəsinə görə:

- hərbi təyinatlı;
- xalq təsərrüfatında istifadə edilən (dağ-mədən işlərində və s.).

2. Taktiki hərbi təyinatına görə:

- tank əleyhinə partladıcı qurğular;
- piyada əleyhinə partladıcı qurğular;
- yol-nəqliyyat əleyhinə partladıcı qurğular;
- desant əleyhinə partladıcı qurğular;
- mina-tələlər ("sürpriz-hədiyyələr").

3. Məhvəddici təsirinə görə:

a) partlayış dalğası ilə məhv edən partladıcı qurğular:

- sadə partlayışlı;
- həcmli partlayışlı.

b) kumulyativ partladıcı qurğular;

c) qəlpəli partladıcı qurğular;

ç) yandırıcı (termiki təsirli) partladıcı qurğular.

4. İş prinsipinə görə:

a) idarə olunan (radio dalğa ilə, naqillə və s.) partladıcı qurğular;

b) avtomatik işə düşən (toxunduqda, müəyyən müddət çatdıqda) partladıcı qurğular.

5. Hərəkətə gətirilmə üsuluna görə:

a) saat mexanizmi ilə hərəkətə gətirilən partladıcı qurğular;

b) basmaqla hərəkətə gətirilən partladıcı qurğular;

c) dartmaqla hərəkətə gətirilən partladıcı qurğular;

ç) qarışıq üsulla hərəkətə gətirilən partladıcı qurğular.

6. Hərəkətə gətirilmə müddətinə görə:

a) ani hərəkətə gətirilən partladıcı qurğular;

b) tədricən hərəkətə gətirilən partladıcı qurğular.

7. Korpusunun (divarlarının) materialına görə:

a) metal partladıcı qurğular;

b) plastmas partladıcı qurğular;

c) kağız partladıcı qurğular;

ç) şüşə və ya taxta partladıcı qurğular;

d) korpussuz partladıcı qurğular (preslənmiş partlayıcı maddədən).

8. Yerləşdirilmə səviyyəsinə (hündürlüyünə) görə:

a) insan boyundan yuxarıda yerləşdirilmiş (asılmış) partladıcı qurğular;

b) yer səviyyəsində (üstündə) yerləşdirilmiş partladıcı qurğular;

c) torpağa basdırılmış (tikililərə və ya texniki obyektlərə taxılmış) partladıcı qurğular;

ç) suyun altında yerləşdirilmiş partladıcı qurğular;

d) suyun səthində üzən partladıcı qurğular.

Terrorizm cinayətlərinin istintaqı çərçivəsində terror aksiyası üzrə partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların aşkar edilməsi ilə əlaqədar təhqiqat orqanlarının axtarış fəaliyyəti (terrorçuların müəyyən edilməsi, partlayıcı maddələrin əldə edilmə mənbəyinin, partladıcı qurğuların hazırlandığı yerin və s. müəyyən edilməsi üzrə) beş əsas istiqamətdə aparılır:

– *əməliyyat aparatlarının imkanlarından istifadə etmə;*

– *kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə etməklə ictimaiyyəti bu işə cəlb etmə;*

– *"zərərçəkmiş şəxsdən və ya qəsdin obyektindən cinayətkara doğru" prinsipi üzrə ümumi axtarış üsullarını tətbiq etmə;*

– *"maddi sübutlardan cinayətkara doğru" prinsipi üzrə axtarışın xüsusi partlayış-texniki üsullarından istifadə etmə;*

– *müxtəlif cinayətlərin üst-üstə düşən və ya uyğun hallarını (xüsusiyyətlərini) müəyyən etmək üçün kriminalistik qeydiyyatlardan, əməliyyat-arayış sistemlərindən, İnterpolun məlumat massivlərindən istifadə etmə.*

Partlayıcı maddə və partladıcı qurğular tətbiq edilən terror aksiyaları ilə əlaqədar terrorçuların ifşa edilməsinin partlayış-texniki üsullarına aiddir:

– *izlərin əmələ gəlməsi mexanizmi mövqeyindən baş vermiş hadisənin hallarının (partladıcı qurğuların partlaması, partlayışa qədər aşkar edilməsi, partlamaması və ya oxşadılmış-saxta partladıcı qurğuların aşkar edilməsindən asılı olaraq), konkret şəraitin, yerin, vaxtın situasion analizi;*

– *izlərin əmələ gəlməsi mexanizmi mövqeyindən terror aksiyasının törədilməsi alət və vasitələri, üsulları və terrorçular haqqında kriminalistik fərziyyələrin irəli sürülməsi;*

– *maddi kriminalistik məlumat daşıyıcılarının və hadisənin bütün hallarının tam həcmdə qiymətləndirilməsi və partladıcı qurğuları hazırlayan şəxsin "kriminalistik profili" (peşəkarlıq səviyyəsi, ixtisası, həyat tərzi, maraq dairəsi və s.) haqqında fərziyyələrin yürüdülməsi;*

– *partladıcı qurğuların hissə və detalları arasında spesifik informasiya daşıyıcıları olan elementləri ayıraraq, bu obyektə düzünə və ya dolayı aidiyyəti olan şəxslərin dairəsini müəyyən etmək;*

– *elmi-texniki tədqiqatın müasir imkanlarından istifadə etməklə, iş üzrə yoxlanılan şəxslər haqqında məlumatların əldə edilməsi ilə əlaqədar maddi sübutların tədqiqatının həyata keçirilməsi;*

– *partlayıcı maddə və ya partladıcı qurğuları müşayiət edən, hadisə yerində qalmış obyektlər (qablaşdırıcı əşya hissəcikləri, nəqliyyat vasitəsinin qırıqları və s.) və izlər (termiki təsir izləri - ərimələr, his, müxtəlif çöküntülər, predmetlərin forma və yer dəyişməsi, hissəvi dağılması) hadisə yerində terrorçunun əl-barmaq, ayaq izləri, bioloji ifrazatları və s.) üzrə terrorçunun fiziki axtarışı;*

– *partlayışa qədər aşkar olunmuş, partlamamış və ya bənzədilmiş-saxta partladıcı qurğular üzrə kriminalistik odoloji üsulların tətbiq edilməsi.*

Yuxarıda sadalanan üsullar ibtidai istintaqda və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində tətbiq olunması üçün nəzərdə tutularaq, təcrübədə dəfələrlə istifadə edilmiş və effektivliyini göstərmişdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası və Ukrayna prezidentlərinə qarşı hazırlanan terror aksiyasının (Bakı-Aeroport yolundakı körpünün partladılmasına cəhd) icraçılarının müəyyən edilməsi, partladıcı qurğuların yerləşdirilməsi, quraşdırılması, partlayıcı maddənin çəkisi ilə dağıdıcı qüvvəsinin düzgün seçilməsi və s. hallar cinayətin törədilməsində xüsusi bilikdən istifadə edilməsini, mütəxəssisin iştirakını təsdiqləmişdir. Partlayıcı maddə və partladıcı qurğuları müşayiət edən izlərə görə (partlayıcı maddə üzərində əl-barmaq izinə görə konkret şəxsin, taxta yeşiyin aidiyyətinə və yeşiyin dibində aşkar edilmiş torpaq nümunəsinə görə isə konkret ərazinin müəyyənləşdirilməsi) cinayətin açılması mümkün olmuşdur.

Bizim istintaq təcrübəsi əldəqayıрма partladıcı qurğulardan istifadə etməklə terror aksiyalarına da təsadüf edir (1985-ci ildə Bakıda 145 №-li sərnişin avtobusunun erməni terrorçusu tərəfindən partladılması faktı).

Məlum olduğu kimi, adətən, terrorçular əldəqayıрма partladıcı qurğular hazırlayarkən sənaye istehsalı məmulatlarından və ya bəzi məişət əşyalarından (mexaniki və elektron saat mexanizmləri, elektrik qida mənbəyi, müxtəlif naqillər, izoləedici lentlər, elektrik qurğularının korpusları, metal kürəciklər, doğranmış mismar "qəlpələr" və s.) istifadə edirlər.

Çox zaman bu məmulat və materiallar istehsalçıdan partladıcı qurğular hazırlayan şəxslərə və sonradan isə konkret terrorçulara kimi xeyli "yol" qət edir. Müxtəlif terror aksiyalarında istifadə olunan əldəqayıрма partlayıcı maddə və əldəqayıрма partladıcı qurğular bəzən hazırlanma üsuluna görə vahid mənbəyə malik ola bilər (istifadə olunan material və ləvazimatların qrup mənsubiyyətinin uyğun olması). Bu cür fərqləndirici (oxşar) elementlərə malik olan əldəqayıрма partlayıcı maddə və əldəqayıрма partladıcı qurğuların hər tərəfli kriminalistik tədqiqi bəzən istehsalçıdan istehlakçıya qədər olan "yolu" bərpa etmək imkanı verir. Bu da "maddi sübutlardan cinayətkara doğru" prinsipi üzrə axtarış üsulunun formalaşmasını təmin edir.

Terrorizm cinayətlərinin əlamətləri olan işlərin istintaqının və terrorçuların axtarışı prosesinin dinamikasının təhlili göstərir ki, iş üzrə fiqurantların və ya cinayətdə şübhə edilən şəxslərin olmaması, müddət keçdikcə istintaqın və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin aktivliyi səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur. İstər-istəməz obyektiv və subyektiv səbəblərdən əldəqayırma partladıcı qurğuları hazırlayan terrorçunun, əldəqayırma partlayıcı maddə və ya əldəqayırma partladıcı qurğuların hazırlanmasında istifadə edilən materialların, ləvazimatların, avadanlığın, alətlərin mənbəyinin və yerləşdiyi yerlərin müəyyən edilməsi üzrə tədbirlər səngiyir.

Keçmiş illərin açılmamış terrorizm cinayətlərinin istintaqı zamanı maddi sübutları tədqiq etmiş ekspert və mütəxəssislərin xüsusi biliklərindən maksimum istifadə etmək lazımdır. Fikrimizcə, bu mütəxəssislərin yenidən konkret cinayət işi ilə əlaqədar cəlb edilməsi həm də ona görə vacibdir ki, bu şəxslər işin materialları ilə dərinlən tanışdırlar və tədqiqat obyektlərini daha dəqiq, konkret müəyyən edərək, digər tədqiqatların nəticələrini də ümumiləşdirərək həlledici nəticəyə gələ bilərlər.

Terror aksiyası ilə əlaqədar keçirilən hadisə yerinin müayinəsi zamanı aşkar edilib götürülmüş obyektlərin üzərindəki eyniləşdirmə xarakterli əlamətlərin dəyişilməz saxlanması gələcəkdə terrorçunu ifşa edəcək məlumatlar əldə etməyə, eyniləşdirmə xarakterli məhkəmə ekspertizalarının (müqayisəli elmi-texniki tədqiqatların) təyin edilməsinə və keçirilməsinə şərait yaradır.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, partlayıcı maddə və partladıcı qurğular tətbiq etməklə törədilən terrorizm cinayətləri üzrə informasiya daşıyıcısı olan obyektlərdə (elektrik naqilləri, metal hissə və elementlər və s.) kinetik enerjinin, qazların termiki amilinin və partlayış məhsullarının aqressiv (dağıdıcı) təsiri nəticəsində üst qatın səthi pozulur - obyektin materialı intensiv oksidləşməyə, korroziyaya uğramağa, "qocalmağa" başlayır. Müddətin keçməsi ilə əlaqədar bu obyektlərin morfoloji xüsusiyyətləri dəyişir, eyniləşdirici əlamətləri isə itir. Belə hallarda mütəxəssislər tərəfindən ancaq obyektlərin qrup mənsubiyyətini müəyyən etmək (bəzən çox çətinliklə) mümkün olur.

b) terrorsuluğa qarşı mübarizədə İnterpolun rolu

Hələ qədimlərdən mövcud olmasına baxmayaraq, elmi-texniki və kommunikasiya vasitələrinin inkişafından asılı olaraq son dövrlərdə terrorizm daha ciddi nəticələrlə əlaqədar olan beynəlxalq əhəmiyyətli global problemləri özündə birləşdirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda müxtəlif motivli (siyasi, dini, kriminal və s.) terror cinayətləri kəşifir, paralel çıxış edir və ya biri digərini tamamlayır. Belə ki, siyasi və kriminal terrorizm təzahürləri bir yerdə çıxış etməklə biri-birini tamamlayır, siyasi motivlə törədilən terror aksiyaları müxtəlif cinayətkar qrupların üzvləri ("muzdlu qatillər") tərəfindən icra edilərək həm də tamah məqsədi

daşıyır (bu qrupun əsas gəlir mənbəyini təşkil edir). Terrorizmin artıq bu səviyyəyə çatması, onun transmilli cinayət kimi təşəkkül tapması ona qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın səviyyəsinin yüksəldilməsini və beynəlxalq qüvvələrin düşünülmüş vəhdətini tələb edir. Bu mübarizədə Azərbaycan Respublikası da özünün layiqli yerini tutur. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Ə.Əliyev qeyd etmişdir: “Terrorçuluğun bütün təzahür formalarını pisləyən Azərbaycan həmişə terrorçuluğa qarşı mübarizə aparmış, bu istiqamətdə dünyanın bütün dövlətləri və qurumları ilə əməkdaşlığa hazır olduğunu nümayiş etdirmişdir. Biz bu gün daha artıq əzmkarlıq və qətiyyətlə belə əməkdaşlığa hazır olduğumuzu bildiririk”.¹

Artıq ənənəvi təşəkkül tapmış “habitual criminal”- “adi cinayətkar” adlandırılan şəxslər müasir şəraitdə transformasiyaya uğrayaraq “daha mobil, qorxmaz, savadlı və əlbəttə ki, dövlət sərhədlərinin hüdudları ilə kifayətlənməyən”² mütəşəkkil kriminal qüvvəyə çevrilmişlər. Əlbəttə ki, cinayətkarlığın bu cür mütəşəkkil xarakter daşması və beynəlxalq səviyyədə fəaliyyəti öz növbəsində ona qarşı beynəlxalq mübarizənin forma və metodlarını da şərtləndirir. Bu mübarizədə isə Beynəlxalq Cinayət Polis Təşkilatı-İnterpol özünəməxsus yer tutur.

İnterpol çərçivəsində terrorizmlə mübarizə həmişə çətin olmuşdur. Belə ki, son dövrlərdə terrorizmin “**siyasi**” təbiətinə görə İnterpol çərçivəsində bu növ cinayətlərə qarşı mübarizə demək olar ki, aparılmırdı. Çünki İnterpolun Nizamnaməsinin 3-cü maddəsi bunu qadağan edirdi: “Təşkilata siyasi, hərbi, dini və ya irqi xarakterli hər hansı hərəkətlər etmək və ya müdaxilələrə yol vermək qəti qadağan olunur”. Terrorizm isə elə cinayətdir ki, yaranmış şəraitdə İnterpolun iştirakı Nizamnamənin 3-cü maddəsi çərçivəsində həll edilməlidir. Çünki terrorizmin motivasiyası əksər hallarda siyasi, ideoloji, dini, etnik və ya hərbi qarşıdurma zəmnində yaranır. Bu da öz növbəsində müvafiq terrorizm təzahürlərinin motivlərini formalaşdırır. Tədqiq olunan müstəvidə istisna halları ancaq “təmiz” kriminal xarakterli terrorizm təzahürləri təşkil edirdi ki, onlar törədilən digər transmilli cinayətləri (narkobiznes və ya saxta pul hazırlama) müşayiət etdikdə İnterpolun yurisdiksiyasına aid olunurdu.

İnterpol çərçivəsində terrorizmə qarşı mübarizəyə yeni yanaşma 1984-cü ildə Lüksemburqda İnterpolun Baş Məclisində yeni “Əsas istiqamətlər” adlı proqram təsdiq olunduqdan sonra başlandı. Bu sənəd öz milli əraziləri hüdudlarından kənarında fəaliyyət göstərən terrorçulara qarşı mübarizəyə İnterpolun müdaxilə etmək imkanını yaratdı. 1987-ci ilin yanvar ayında isə İnterpolun Baş Məclisi tərəfindən xüsusi antiterror qrupu (TE-qrup) yaradıldı.¹ 1987-ci ilin mart ayında İnterpolun Baş katibliyi tərəfindən İnterpolun üzv dövlətlərinin Milli Mərkəzi Bürosuna “Beynəlxalq terrorizmlə mübarizə üzrə göstərişlər” adlı sənəd göndərildi.

¹ Möbariz keşikdə qczeti № 36 (2546). 20 sentyabr 2001-ği il.

² Alper B.Boren J. Crime International Agenda Lexington Mass., 1975. c. XIII.

¹ Бреснер Ф. Интерпол. Москва. 1996. С.259

Terrorizmə qarşı mübarizədə İnterpolun artmaqda olan rolu əsasən terrorçuların ekstradisiyası ilə şərtlənir. Bu baxımdan terrorizmə qarşı mübarizədə İnterpolun rolu əsasən terror hərəkatları ilə əlaqədar olan şəxslərin ekstradisiyası imkanları çərçivəsində baxıla bilər.!!?

Lakin, təhlil etdiyimiz problem üzrə bildiyimiz kimi özünün fəaliyyətində İnterpol ilk növbədə BMT-nin beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə məsələləri ilə əlaqədar əsas qərarlarını, o cümlədən beynəlxalq konvensiyaları rəhbər tutur. Bu baxımdan İnterpolun Baş Məclisi 1984 və 1994-cü illərdə terrorizmə qarşı mübarizə üzrə prinsiplər qəbul etdi. Bu prinsiplərə müvafiq olaraq, törədilmiş terror aksiyalarına görə məsuliyyət heç bir təşkilat və ya siyasi xadim tərəfindən öz üzərinə götürmədiyi hallarda Əsasnamənin 3-cü maddəsi terrorizmə qarşı əməkdaşlığı qadağan etmir.

Belə ki, məsuliyyətin öz üzərinə götürülməsi və ya terror aksiyasının motivləri haqqında heç bir məlumat təsdiqini tapmazsa, Əsasnamənin 3-cü maddəsinin tələbləri pozulmamış sayılır və İnterpol inamla terrorizmə qarşı mübarizəyə qoşula bilər.

Terror hərəkatlarının motivi məlum olduğu və ya terrorçu məsuliyyəti öz üzərinə götürdüyü hallarda törədilmiş hüquq pozuntusunun üstünlük təşkil edən xarakteri müəyyən edilməlidir.

“Törədilmiş hüquq pozuntusunun üstünlük təşkil edən xarakterinin müəyyən edilməsi”ni şərh edərək Azərbaycan Respublikası İnterpolun MMB-nin əməkdaşlarının son dövrlərdə yüksək peşəkarlıqla həyata keçirdikləri bir faktı qeyd etmək yerinə düşərdi.

Bildiyimiz kimi 1994-cü ildə Bakı metropolitenində törədilmiş terror aksiyaları ilə əlaqədar aparılan ibtidai istintaq zamanı beynəlxalq terrorçu Zori Balayanın bu cinayətlərdə iştirakçılığı sübuta yetirilmiş, onun cinayətkar siması ifşa olunmuşdur. Lakin Dağlıq Qarabağda Azərbaycan Respublikasının yurisdiksiyasının tətbiqində məlum problemlərin mövcudluğu, Z.Balayanın Ermənistan Respublikasında sığınacaq tapması səbəbindən onu məsuliyyətə cəlb etmək mümkün olmamışdır. Onun beynəlxalq axtarışa verilməsinə isə İnterpolun Əsasnaməsinin 3-cü maddəsində göstərilən, siyasi, dini, etnik motivli cinayətlərdə İnterpolun iştirakını qadağan edən müddəalar mane olurdu.

Lakin, beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə ilə əlaqədar İnterpolun yeni yanaşma prinsipləri və Respublikamızın İnterpolun MMB-nin əməkdaşlarının gərgin əməyi nəticəsində beynəlxalq terrorçu Z.Balayanın terrorçuluq əməllərində heç bir siyasi, dini, etnik motivlərin olmaması sübuta yetirilmiş, onun cinayətkar fəaliyyətinin kriminal xarakteri açıqlanmış, beynəlxalq axtarışa verilməsi mümkün olmuşdur.

Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, terror aksiyalarının qarşısını almaq məqsədilə (3-cü maddədə qadağan edilən hallar da daxil olmaqla) faktiki məlumatların yayılmasına Əsasnamənin 3-cü maddəsi mane olmur. Bununla yanaşı Əsasnamənin 3-cü maddəsi İnterpolun üzv dövlətləri tərəfindən əvvəllər digər cinayətlərlə əlaqədar axtarışda olan terrorçuların axtarışına da problem yaratmır.

Demək olar ki, cinayətin motivindən asılı olmayaraq, İnterpol terrorizm faktı ilə əlaqədar kriminalistik şəraitlərə qarşıaraq üzv dövlətlərin hüquq mühafizə orqanlarına yardım edir. Əsasnamənin 3-cü maddəsi isə aşağıdakı hallarda tətbiq edilmir:

- *insanların həyatı və ya fiziki təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş ciddi qəsdlər olduqda;*

- *adamlar girov götürüldükdə və ya oğurlandıqda;*
- *mülkiyyətə qarşı yönəlmiş ciddi qəsdlər olduqda;*
- *mülki aviasiyaya qarşı yönəlmiş qeyri qanuni hərəkətlər olduqda.*

Müasir dünyada baş verən proseslər həm də regional səviyyədə terrorizmə qarşı mübarizə məsələsini gündəmə çıxarır. İnterpol çərçivəsində isə bu problem subregional büroların yaradılması yolu ilə həll edilir.

Avropada terrorizm təzahürlərinə qarşı mübarizədə İnterpolun rolu aşağıda göstərilən aspektlərdə əks olunur:

1. Hər hansı dövlətin hüduqlarından kənarda hər hansı terrorçunu həbs etmək üçün milli polis qüvvələri mütləq İnterpol çərçivəsində fəaliyyət göstərməlidirlər. Belə ki, bir dövlətdə törədilmiş terror aksiyasına görə və Avropa Birliyinin hüduqlarında ifşa edilmiş xarici vətəndaşın İnterpoldan xüsusi bildirişi və ya məlumat olmadan həbs etmək qadağandır.

2. Avropada törədilmiş terror aksiyasının ibtidai araşdırması Avropa Birliyinin hüduqlarından kənara çıxdıqda, dünya miqyasında fəaliyyət göstərən polis təşkilatı olan İnterpol müraciət edilməlidir.

3. Avropada terrorizmə qarşı mübarizədə İnterpol mütəxəssis məsləhətləri və texniki yardımla kömək edir. Bunun üçün İnterpolun sərəncamında uzun illər yaradılmış kartotekalar, elmi-texniki vasitələr və zəruri mütəxəssislər mövcuddur. Məsələn, Baş Katibliyin "Silah və partlayış maddələrin müşayət edilməsi sistemi"(IWETS) üzrə qeydiyyatla alınmaqla bir və ya bir neçə dövlətdə odlu silahın beynəlxalq axtarışını təşkil etmək.

İnterpol Beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə özünün əsas fəaliyyətini hava gəmilərinin girov götürülməsinin və partladılmasının xəbərdar edilməsi məsələləri üzərində qurur. Bu işdə TE-qrupu fəal iştirak edir. Belə ki, ancaq 1980-ci ildə (dünyada terror aktivliyinin yüksəldiyi dövrdə) TE-qrupu İnterpolun üzv dövlətlərinə hava terrorizmi və xarici ölkə səfirliklərinə basqınla əlaqədar 18 xəbərdarlıq göndərmişdir.

Hazırlanan terror aksiyası haqqında məlumat alan TE qrupu bu informasiyanı yoxlayır, sonra isə aidiyyəti üzrə İnterpolun MMB-ni və hava gəmilərində təhlükəsizliyə cavabdeh olan iki beynəlxalq təşkilatı: IATA (Mülki aviasiyanın beynəlxalq assosiasiyası) və İCAO (Mülki aviasiyanın beynəlxalq təşkilatı) xəbərdar edir.

Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizədə olduğu kimi, beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə məsələlərində İnterpol ilk növbədə BMT-nin əsas qərarlarını rəhbər tutur.

1990-cı ildə Havanada BMT-nin "Cinayətkarlığın xəbərdar edilməsi və hüquq pozuntusu törətmiş şəxslərlə davranış" adlı Səkkizinci

Konqresində terrorizmə qarşı əsas müddəaları əks olunan “Beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə üzrə tədbirlər” adlı sənəd qəbul olunmuşdur. Bu sənəddə qeyd olunur ki, terror zorakılığının aradan qaldırılması üçün beynəlxalq, regional və ikitərəfli səviyyələrdə effektiv tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır.

İnterpolun Baş Məclisinin 67-ci sessiyasında (Qahirə, 1998) “Terrorizmə qarşı mübarizənin yeni prinsipləri”nə müvafiq olaraq, aşağıda göstərilən hallarda Beynəlxalq əhəmiyyətli terror xarakterli cinayətlər haqqında İnterpolun Baş katibliyinə və ya işdə marağı olan üzv dövlətin MMB-nə xəbər verilir:

- *terror təşkilatının cinayətkar məqsədləri bir neçə dövləti əhatə etdikdə;*
- *cinayətin törədilməsi bir dövlətdə başlayaraq digər dövlətdə başa çatdıqda;*
- *terrorçuların maddi-texniki təchizatı “xarici” mənşəli olduqda;*
- *terror aksiyası bir dövlətin ərazisində planlaşdırılaraq və ya hazırlanaraq digər dövlətin ərazisində törədildikdə;*
- *terror aksiyasının qurbanları beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti ilə əlaqədar müxtəlif dövlətlərin vətəndaşları olduqda;*
- *terror aksiyası nəticəsində dəymiş ziyan müxtəlif dövlətlərin və ya beynəlxalq təşkilatların maraqlarına toxunduqda;*
- *terror aksiyası əvvəllər beynəlxalq əhəmiyyətli terror cinayətləri ilə əlaqəsi olan terror təşkilatı tərəfindən törədildikdə;*
- *terror təşkilatlarının maliyyələşdirilməsi və ya onların çirkli pullarının leqallaşdırılması üzrə əməliyyatlar digər dövlətdə həyata keçirildikdə;*
- *terror aksiyalarının həyata keçirilməsi üçün daimi və ya müvəqqəti maddi-texniki şəbəkələr bir neçə dövlətin mənafeələrinə toxunduqda və ya onların ərazilərində yerləşdikdə;*
- *terror təşkilatlarının fəaliyyətlərində istifadə olunan alət və vasitələr bir neçə dövlətin mənafeələrinə toxunduqda;*
- *terror aksiyasına aidiyyəti olan şəxslər cinayətin törədildiyi dövlətin vətəndaşları olmadıqda.*

Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları beynəlxalq əhəmiyyətə malik terror xarakterli cinayətlərə qarşı mübarizədə İnterpolun Baş katibliyi və ya İnterpolun üzv dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqəni 3 rejimdə həyata keçirirlər:

- *terror xarakterli cinayətlərin aşkar olunması, xəbərdar edilməsi, qarşısının alınması və açılması üzrə gündəlik fəaliyyət göstərməklə;*
- *terror xarakterli cinayətlərin törədilməsi təhlükəsi zamanı;*
- *terror xarakterli cinayətlər törədildikdə.*

Birinci rejim üzrə fəaliyyət hüquq mühafizə orqanlarının terror xarakterli cinayətlər törətmək niyyəti olan terror təşkilatları və şəxslər barədə informasiyaların yığılması, ümumiləşdirilməsi və analizini özündə birləşdirir.

Yığılmış və ümumləşdirilmiş informasiya İnterpolun Baş katibliyinə və ya üzv dövlətə ötürülməsi üçün Milli Mərkəz Büroya göndərilir.

Beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən terror xarakterli cinayətlərin xəbərdar edilməsi, aşkar edilməsi və qarşısının alınması məqsədilə yığılmış və ümumiləşdirilmiş informasiya İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosuna göndərilir. Buradan isə bu məlumatlar öz növbəsində İnterpolun Baş Katibliyinə və ya İnterpolun üzv dövlətinin MMB-nə ötürülür.

Gündəlik fəaliyyət rejimində terror xarakterli cinayətlərlə əlaqədar şəxslərin beynəlxalq axtarışı haqqında Baş katiblikdən və üzv dövlətin MMB-dən alınan məlumatlar əsasında Azərbaycan Respublikasının İnterpolun MMB-su xüsusi rabitə vasitələrindən istifadə etməklə göstərilən şəxslərin ölkəmizə girişini mərkəzləşdirilmiş nəzarətə götürülməsini təşkil edirlər.

Beynəlxalq terror fəaliyyəti ilə əlaqədar beynəlxalq axtarışda olan şəxsin Azərbaycan Respublikasında olması və ya gözlənilən gəliş haqqında məlumatlar olan İnterpolun MMB bununla əlaqədar Milli təhlükəsizlik Nazirliyinə, DİN-in MCQMİ-nə xəbər verirlər.

İkinci rejim üzrə fəaliyyət göstərərək, beynəlxalq əhəmiyyətli terror xarakterli cinayət törədiləcəyi təhlükəsi haqqında informasiya olan hüquq mühafizə orqanları qabaqçılıq məlumatı İnterpolun MMB-nə göndərir. MMB isə öz növbəsində bu məlumatı İnterpolun Baş katibliyinə və ya üzv dövlətin MMB-nə ötürür.

Beynəlxalq əhəmiyyətli terror xarakterli cinayət törədiləcəyi təhlükəsi haqqında Baş katiblikdən və üzv dövlətin MMB-dən informasiya alan Azərbaycan Respublikası İnterpolun MMB-su öz növbəsində bu məlumatı MTN-nə ötürür.

Terror xarakterli cinayətlərin açılması və araşdırılması prosesində hüquq mühafizə orqanları zəruri yoxlamaların, bu cinayətlərdə təqsirli şəxslərin beynəlxalq axtarışının həmçinin İnterpolun MMB-nə müxtəlif sorğuların göndərilməsi və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün bütün mümkün imkanlardan istifadə edirlər. Bu növ cinayətlərlə əlaqədar yoxlamaların göndərilməsi haqqında İnterpolun MMB-nə göndərilən sorğuda aşağıdakı məlumatların göstərilməsi zəruridir:

- *yoxlamanın keçirilməsi üçün əsas (cinayət işi, əməliyyat uçot işi və ya əməliyyat məlumatı);*

- *araşdırmanı (yoxlamanı) aparan orqan;*

- *cinayətin törədilmə şəraiti və ya cinayət haqqında olan məlumatların xarakteri;*

- *fiziki şəxslər üzrə tam istiqamətverici məlumatlar;*

- *mövcud rekvizitləri (qeydiyyatda olduğu dövlət, ünvan, telefon, faks və s.) göstərməklə hüquqi şəxslərin adları;*

- *nəzərdə tutulan zəruri məlumatları almaq üçün Baş katiblik və ya üzv dövlətlərin hüquq mühafizə orqanına, ünvanlanmış konkret suallar.*

Üçüncü rejim üzrə fəaliyyət isə Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədilmiş beynəlxalq əhəmiyyətli terror xarakterli cinayətlər haqqında hüquq mühafizə orqanları Baş katibliyə və üzv dövlətlərin MMB-

nə ötürülmək üçün Azərbaycan Respublikası Interpolun MMB-nə qısa məlumatın göndərilməsini nəzərdə tutur. Tərtib olunan qısa məlumat özündə aşağıdakı informasiyaları cəmləşdirməlidir:

- konkret cinayət və onun tövsif edilməsi (terrorçuluq, adamları girov götürmə, hava və ya su nəqliyyatı gəmisini, yaxud dəmir yolu qatarını qaçırma, dövlət xadimini və ya ictimai xadimin həyatına sui-qəsd etmə, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya təşkilatlara hücum etmə və s);

- cinayətin törədilməsi üsulu, yeri, vaxtı;

- terror aksiyası nəticəsində həlak olmuşların və yaralı şəxslərin sayı;

- mülkiyyətə dəymiş zərərin həcmi, imkan daxilində onun pula dəyər ifadəsi;

- terror aksiyası ilə əlaqədar terrorçular və ya terror təşkilatının məsuliyyəti, öz üzərlərinə götürmələri haqqında bəyanatlar (əgər varsa).

Terror xarakterli cinayətlərin törədilməsində şübhə edilən və təqsirləndirilən şəxslərə aid olan məlumatlarda aşağıdakı informasiyalar əks olunmalıdır:

- şəxsin zahiri əlamətlərinin təsviri;

- şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlər;

- şəxsiyyəti eyniləşdirməyə imkan verən fotosəkillər, daktiloskopik cədvəllər və digər materiallar;

- cinayətin törədilməsində şəxsin rolu (iştirakçılıq dərəcəsi);

- cinayət qanunvericiliyinin pozulmasında şəxsə qarşı irəli sürülən ittiham və təqsirləndirilən şəxsin olduğu yer;

- şəxsin konkret terror təşkilatına üzvlüyünün və aidiyyatının müəyyən (ehtimal) edilməsi.

İbtidai araşdırma prosesində terror aksiyasının terror təşkilatının üzvü tərəfindən törədilməsi müəyyən olunduqda, göstərilən məlumata aşağıdakı əlavələr edilir:

- terror təşkilatının tam adı;

- terror təşkilatının yaranma və fəaliyyət tarixi;

- terror təşkilatının quruluşu (onun həтта bir hissəsi müəyyən edilsə belə);

- terror təşkilatını yaradan, ona rəhbərlik edən və digər iştirakçıları;

- digər hər hansı təşkilatlarla əlaqəsi;

- terror təşkilatının "arxasında duran" qüvvələr və ya himayə edən qurumlar;

- terror təşkilatının məsuliyyəti öz üzərinə götürməsi haqqında hər hansı bəyanatın dəqiq mətni;

- əlaqə (rabitə) və yerdəyişmə üsulları;

- digər növ cinayətkar fəaliyyətlə əlaqəsi;

- terror təşkilatının maliyyə mənbələri;

- hücum məruz qalması daha çox ehtimal edilən obyektlər;

- maddi-texniki dayaq şəbəkələri.

Məlum olduğu kimi İnterpolun qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri də bütün dövlətlərin milli kriminal polis orqanlarının cinayətlərin xəbərdar edilməsi və onlarla mübarizə üzrə qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsidir. Bu nailiyyətin əsas istiqamətlərindən biri də beynəlxalq cinayətkarlar (o cümlədən cinayətkar qurumlar) haqqında məlumatların yığılması, qeydiyyatı və saxlanılmasından ibarətdir.

Məsələn, İnterpolun sərəncamında 600-dən çox terror təşkilatı haqqında məlumatı özündə birləşdirən kartoteka vardır.¹

Terror xarakterli cinayətlərin açılması və ibtidai araşdırması prosesində terror aksiyasında istifadə edilən odlu silah, partlayıcı maddə və partladıcı qurğuların əldə olunma mənbəyi, daşınma kanalları və s. halların müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün hüquq mühafizə orqanları ibtidai araşdırma prosesində əldə olunmuş odlu silahların; hərbi sursatların partladıcı qurğu və partlayıcı maddələrin İnterpol xətti ilə yoxlanılması üçün Baş Katibliyin "Silah və partlayıcı maddələrə nəzarət sistemi"nə (IWETS) müraciət edə bilirlər. IWETS sistemi üzrə yoxlamanın nəticələri əsasında hüquq mühafizə orqanları aşağıdakı informasiyanı ala bilirlər:²

- *silahı və partlayıcı maddəni istehsal edən dövlət haqqında;*
- *odlu silahın (PQ və PM-nin) əsas texniki xüsusiyyətləri;*
- *odlu silahın (PQ və PM-nin) ticarət və ya istehsal edən müəssisə tərəfindən realizə vaxtı və yeri;*
- *odlu silahın (PQ və PM-nin) fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən əldə edilməsi mümkünlüyü;*
- *odlu silahın (PQ və PM-nin) digər dövlətlərə idxalının mümkünlüyü;*
- *odlu silahın (PQ və PM-nin) axtarışda olması;*
- *sərəncamında konkret odlu silah (PQ və PM) olmuş şəxslər haqqında kriminal xarakterli məlumatların mövcudluğu;*
- *odlu silahın (PQ və PM-nin) digər dövlətlərdə analoji cinayətlərin törədilməsində istifadə olunması və s.*

Beləliklə, yuxarıda göstərilən araşdırmaların məntiqi nəticəsi kimi qeyd etmək lazımdır ki, terrorizmin müasir dövrdə yaratdığı global problemləri nəzərə alaraq İnterpolun Nizamnaməsinin 3-cü maddəsi bu günün tələblərinə konkretləşdirilməlidir (yəni bu maddənin təsir dairəsinə düşən cinayətlər konkret sadalanmalıdır).

NƏTİCƏ

Beləliklə, bu gün əsrin ən dəhşətli nəticələrinə səbəb olan ictimai təhlükəli əməllərin, terrorizm cinayətləri ilə mübarizənin bəzi aktual

¹ Коллектив авторов. Международное право. Москва. Изд. "Международные отношения". 2000. с.465.

² Овчинский. В.С. Интерпол. Москва, 2001. С.122.

problemləri və metodları barədə mühazirəni başa vuraraq aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- *"terror" - latın sözü olub, "qorxu, vahimə" mənasında işlədilir;*
- *terrorizm – ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhalini qorxutmaq, terrorçuların maraqlarına cavab verən qərarlar qəbul edilməsi və s. bağlı əməllərdir;*
 - *yeni qəbul edilmiş, 01 iyun 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində terrorizmin təzahür forma və növləri ictimai təhlükəli əməl kimi müxtəlif maddələrdə öz əksini tapmışdır;*
 - *terrorizm cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası terrorçu cinayətkar fəaliyyətin struktur elementləri, formalaşması mexanizmi, istifadə edilməsi və həmin elementlər arasında terrorizmin növündən asıl olan qarşılıqlı qanunauyğun əlaqənin tədqiqini əhatə edir;*
 - *təcrübə göstərir ki, terrorizm cinayətlərində terrorçular öz mənfur məqsədlərinə çatmaq üçün partladıcı maddə və vasitələrdən istifadə edirlər. Bu haqda biliklər polis əməkdaşlarına istintaqın düzgün aparılma istiqamətinin müəyyən edilməsində, əhaliyə və əmlaka dəyə biləcək ziyanın qarşısının alınmasında kömək edə bilər.*

Aktual bir sual meydana çıxır: *Terrorizmin gələcəyi varmı?*

Bəzi teroloqların fikrincə, müasir cəmiyyətimizdə, demokratik prinsiplərin bərqərar olduğu, insanların hüquq və azadlıqlarının ön plana çəkildiyi, fikirlər müxtəlifliyinin inkişaf etdiyi və s. bu kimi humanist meyilli təzahürlərin təşəkkül tapdığı bir zamanda terrorizmin inkişafı üçün "münbit" şərait yaranmışdır.

Həm daxili, həm də beynəlxalq terrorizmlə mübarizədə qələbə qazanmaq üçün terrorizmin – bir sosial təzahür kimi yaratdığı problemlərin mahiyyətini dərindən başa düşmək, terrorçuluq fəaliyyətinin motivasiyasını dərk etmək vacib şərtidir.